

'בעיית המיעוטים תתפוס מקום מרכזי': פוליטיקה 'ציונית-פועלית', 1917-1942

אהוד מנור

האם הציונות, מעצם היותה תנועה לאומית, פעלה בניגוד לעקרונות הצדק והמוסר הבין-לאומיים? האם יש לראות בה תנועה 'קולוניאליסטית'? האם מנהיגיה לקו ב'פלשתניזצנטריות'? שאלות אלו בניסוחים כאלה ואחרים הוטחו בפני התנועה הציונית מראשיתה, והן ממשיכות לפרנס ויכוח ציבורי, פוליטי ואקדמי עד עצם היום הזה.¹ אף שלכאורה כבר נכתב ונאמר הכול בעניין זה, ומבחינות מסוימות אכן כך נעשה, למיטב הבנתי, הן בהיותי היסטוריון הן בהיותי איש חינוך המקדיש את רוב זמנו להכשרת מורים בישראל, יש להמשיך ולקיים את הוויכוח הזה. מאמר זה נועד אפוא לתרום לוויכוח האמור בעזרת עיון מחודש בשתי פרשות שכוחות בתולדות הדיפלומטיה הציונית-סוציאליסטית, אחת מהן התרחשה במלחמת העולם הראשונה והשנייה במלחמת העולם השנייה. בשני המקרים פעלו אותם הכוחות: אישים מרכזיים יותר ופחות בציונות הסוציאליסטית. על יסוד עיון בפרשיות היסטוריות אלו בכוונת המאמר להציע את המסקנה שלא רק שעקרונות הבסיס של הציונות אינם מנוגדים לעקרונות האוניברסליים הפרוגרסיביים וההומניסטיים, פרי תנועת הנאורות, אלא שהם עולים עמם בקנה אחד. העובדה שעקרונות אלו קשים לביצוע ומימושם מתאפיין בהגיונות סותרים איננה מיוחדת לציונות ולתוצר העיקרי שלה – מדינת ישראל. הקושי הזה מלווה את החוויה האנושית המודרנית-פרוגרסיבית מראשית הופעת ביטוייה לפני מאות ספורות של שנים. הדיאלקטיקה בין הלאומי לאוניברסלי עשויה להיות דרך המלך ליחסים בין-לאומיים תקינים יותר, בתנאי שהיא תמומש במגמה חיובית, המחפשת פשרה קונסטרוקטיבית, הן במישור המעשים הן במישור העקרוני. כלל זה נכון לבחינת העבר הציוני, והוא נכון, לדעתי, גם לבחינת ההווה.

1 Philip Mendes, *Jews and the Left: The Rise and Fall of Political Alliance* (New York: Palgrave Macmillan, 2014); Collin Shindler, *Israel and the European Left: Between Solidarity and Delegitimization Continuum* (New York and London: Bloomsbury, 2012); פוסט־שואה פוסט־ציונות (תל אביב: עם עובד, 2006); טוביה פרילינג (עורך), *תשובה לעמית פוסט ציוני* (תל אביב: ידיעות אחרונות, 2003); פנחס גינורסר ואבי בראלי (עורכים), *ציונות: פולמוס בן זמננו: גישות מחקריות ואידאולוגיות* (באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון, 1996).

התנועה הציונית – לאומיות פרוגרסיבית

בהחלטה שהתקבלה בקונגרס הציוני הראשון (בזל, סוף אוגוסט 1897) נוסחה מטרת הציונות כך: 'הציונות שואפת להקים בית מולדת לעם ישראל בארץ ישראל שיהא מובטח על ידי המשפט הפומבי'.² מניסיוני ארוך השנים בשדה החינוך, ישראלים רבים יודעים לשנן את חלקה הראשון של ההחלטה הזאת בנוסח: 'בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל'. לעומת זאת, רק ישראלים ספורים בזמננו יודעים לצטט – קל וחומר להסביר – את חלקה האחרון, המוכר יותר בנוסח 'במשפט העמים'. ההחלטה נוסחה בגרמנית, והביטוי המקורי הוא öffentlich-rechtlich, וכפי שסיכם זאת פרופסור נתן פיינברג, משפטן בין-לאומי ומי שהיה חבר במוסדות משפטיים שונים בשנות השישים, ובהם המכון למשפט בין-לאומי, התרגום המדויק לאנגלית הוא secured by public law.³ כוונת הדברים הייתה ברורה: לבסס את הקמת אותו 'בית לאומי', או 'בית מולדת', לא על הזיקה ההיסטורית או ההבטחה הדתית, אלא על החוק הבין-לאומי שהלך והתפתח בעת החדשה וביטא את ערכיה השוויוניים. אמנם, כפי שתיאר זאת פיינברג, הקפדתו של הרצל על צירוף המילים 'המשפט הפומבי' נועדה לאפשר לתנועה הציונית בימיה הראשונים 'גמישות' פוליטית, מדינית ודיפלומטית, כלומר, להקל על מנהיגיה – ובראשם הרצל – להתקדם אל עבר 'מטרותיה הקרובות' מתוך 'הסתגלות לנסיבות'.⁴ אדרבא, הצירוף 'משפט העמים', שאפשר למוצאו בעיתונות העברית עשרות שנים לפני הקונגרס הראשון, מבטא פשוטו כמשמעו את דרכם של העמים לנהוג ביהודים ביד קשה וברגל גסה.⁵ הציונות התכוונה אפוא לשבור את המעגל המכושף הזה, ולהעמיד את העם היהודי כשווה בין שווים בקרב 'משפחת העמים'.

במידה מסוימת היה להם על מי להסתמך: כאשר ניגשו צירי הקונגרס הציוני הראשון לנסח את מטרתם כבר עמדה מאחוריהם היסטוריה ארוכה של עיסוק בין-לאומי ב'שאלת היהודים', כלומר בשאלת מעמדם המשפטי וזכויותיהם. בפעם הראשונה עלה הנושא 'בוועידת השלום של וסטפאליה משנת 1648', שבין השאר העמידה את 'הכוונה להקנות [ליהודים] את הזכות להתיישב ולסחור בספרד ובפורטוגאל'. אלא שאז לא היה מדובר באזרחות במובן שנוסח ב'מגילת זכויות האדם והאזרח' באוגוסט 1789 שהייתה חלק ממהלכי המהפכה הצרפתית, ולכן חשובים הרבה יותר מניצנים ראשונים אלו

2	מופיע אצל נתן פיינברג, ארץ-ישראל בתקופת המנדאט ומדינת ישראל: בעיות במשפט הבינלאומי (ירושלים: מאגנס, 1963), 8.
3	שם, 9.
4	שם, 10.
5	ראו, למשל, המליץ, 23 ביוני 1864, 357.

הם הדיבורים על זכויות מדיניות ליהודים אחרי המהפכה הזאת. ואמנם, כפי שסיכם פיינברג, ‘למן המאה ה-19 ועד פרוץ מלחמת העולם הראשונה לא היו כמעט ועידה או קונגרס בינלאומי חשוב, שלא נדון בהם, במישרים או בעקיפים, מצבם של היהודים בארץ זו או אחרת’. פיינברג מזכיר את ‘הקונגרס הווינאי משנת 1815’, את ‘הקונגרס של אכן ב-1818’, את ‘ועידת לונדון מ-1830’, את ‘ועידת קונסטנטינופול מ-1856’, את ‘הקונגרס של ברלין משנת 1878’, ואת ‘הוועידה של מאדריד משנת 1880’, שבכולן עלתה כך או אחרת ‘שאלת היהודים’ גם במפורש וגם כחלק מהדיון בזכויות המיעוטים.⁶ עם זאת, כפי שניסח פיינברג את הדברים, ‘עד למלחמת העולם הראשונה’ לא היה הדיון בשאלת היהודים ‘בכללותה, בחינת שאלה של עם או אומה התובעת פתרון מדיני, כי אם למצבם של יהודי ארץ מסוימת, המקופחים בזכויותיהם’. כמו כן, ‘כל ההתערבויות הנ”ל באו להגן על זכויות אינדיבידואליות, זכויות הפרט, ולא על זכויות קיבוציות’. כך היו היהודים במשך כל אותו הזמן ‘נשוא הזכויות’.⁷ התנועה הציונית שאפה לשנות מצב זה מן היסוד, לא בעזרת ביטול הדרישה לזכויות ‘האינדיבידואליות’ של היהודים, וגם לא בויתור על זכויות של יהודים ב’ארץ מסוימת’, אלא בהעמדת עקרון זכות ההגדרה העצמית ‘בכללותו’ ובתרגומו לשפת הריבונות המדינית כתנאי להבטחת זכויות הפרט של היהודים בכל מקום שבו ישבו, וגם בארצם הישנה-חדשה. במילים אחרות, מאלין ברור כי כאשר דיברו הציונים הראשונים על ‘משפט העמים’, או על ‘המשפט הפומבי’, או על כל צורה אחרת של ביטוי זה, הם התכוונו לתיקון ושיפור מעמדם.

עניין זה עלה במפורש בהצהרת בלפור, בפולמוס שקדם לה ובתוצר החשוב ביותר שלה – כתב המנדט של 1922, שנשען גם על החלטות ועידת השלום ב-1919. ככל הזירות הדיפלומטיות האלה עמדו מנהיגי הציונות למיניהם – ווייצמן בראשם – על עקרון ההדדיות הפרוגרסיבי, שלפיו העם היהודי הוא מיעוט הראוי להגדרה עצמית בארץ ישראל – לאו דווקא בכל ארץ ישראל – וגם לשמירת זכויות המיעוט של יהודים שימשיכו לחיות כמיעוט ברחבי העולם (ובעיקר במזרח אירופה, שם ישב רוב מניינו ובניינו של העם היהודי בתקופה שקדמה להיטלר). היטב ניסח זאת הלורד בלפור בהצהרתו המפורסמת: ‘ממשלת הוד מלכותו’ תעשה את ‘מיטב מאמציה’ ‘מתוך הנחה ברורה שלא ייעשה שום דבר העלול לפגוע בזכויותיהן האזרחיות והדתיות של העדות הלא-יהודיות הקיימות בארץ ישראל, או בזכויותיהם ובמעמדם המדיני של היהודים באיזו ארץ אחרת’.⁸ בניגוד לסברה מקובלת וחסרת שחר, הצהרת בלפור לא הייתה

6 פיינברג, ארץ-ישראל בתקופת המנדט, 12.

7 שם, 14-15. ההדגשות במקור.

8 שם, 18-19.

חלק מ'כפל הבטחות' – צירוף שהוא לא יותר מ'מיתוס'⁹ – וממשלת בריטניה לא ראתה בה 'הצהרת אהדה' סתם אלא כהבטחה מחייבת. עקרון ההדדיות המגולם בהצהרה ובמהלכים דומים אחרים שנעשו אחרי מלחמת העולם הראשונה, העיקרון שלפיו כל מיעוט היה אמור להתחשב ברוב ולהפך, לא התקבל במלואו בלשון המעטה. בפולין, שהוקמה מחדש גם היא על סמך ועידת השלום בוורסאי והתחייבה התחייבות מפורשת לשמור על זכויות המיעוט היהודי, עשתה הממשלה המקומית צעדים מנוגדים שהצרו את צעדיהם של היהודים והביאו להגירה עצומה מערבה ולארץ ישראל, ובארץ ישראל סירבו הערבים להכיר בדרישות הלאומיות של היהודים. מציאות זו הביאה את ההנהגה הציונית – לצד העמידה הקפדנית שלה על הגשמת מטרותיה הלאומיות – לנסח 'תכניות מדיניות עתידיות' כפי שניסח זאת ההיסטוריון יוסף גורני, לטובת 'עיצוב מערכת יחסים הוגנת ונאורה בין יהודים לערבים הנאבקים על אותה פיסת אדמה'. בין הרעיונות האלה היו קשת רחבה של תכניות פדרציה: פדרציה פרלמנטרית, פדרציה של אוטונומיות, פדרציה משולבת ופדרציה דו־לאומית.¹⁰ תגובת הערבים לכל אחת מהתכניות האלה ולתכניות אחרות – ובראשן תכנית החלוקה – ידועה, כמו גם תוצאותיה הטרגיות.

עקרונות ההדדיות הנזכרים, שלפיהם על המיעוט להתחשב ברוב ולהפך, היו מקובלים גם על ז'בוטינסקי, ששורשי מחשבתו המדינית הליברלית הם מן המפורסמות.¹¹ כבר ב־1922 הוא ביטא את חוסר האמון שלו באפשרות שהערבים יסכימו לשאיפות הלאומיות של הציונים, שכן לערבים 'פטריוטיזם טהור ואצילי כמו הפטריוטיזם שלנו', ובכל זאת הציע לתמוך בחוקת ממשלת המנדט שתבטיח כי 'מחצית מן השרים יהיו ערבים', וגם להבטיח להם 'רוב בבית התחנות ושוויון בסנט'.¹² הרב קוק יצא לדרכו הציבורית על בסיס תאולוגיה יהודית קלסית, שלכאורה אין בינה לבין רעיונות פרוגרסיביים ולא כלום. ואפשר, כמובן, להוציא את הציונות הדתית ממסגרת הדיון הזה על יסוד הטענה שבתקופה הנידונה במאמר זה לא הייתה לציונות הדתית השפעה מכרעת על ההנהגה הציונית. עם זאת, עיון במשנתו של הרב

- 9 ישעיהו פרידמן, מיתוס של כפל הבטחות: בריטניה, הערבים והציונות 1915-1920 (שדה בוקר: מכון בן־גוריון, 2004).
- 10 יוסף גורני, מדיניות ודמיון: תכניות פדרליות במחשבה המדינית הציונית, 1917-1948 (ירושלים: יד בן צבי והספרייה הציונית, 1993), 4.
- 11 אריה נאור, 'המתווה החוקתי של ז'בוטינסקי למדינה היהודית בארץ ישראל', בתוך אבי בראלי ופנחס גינזר (עורכים), איש בסער: מסות ומחקרים על ז'בוטינסקי (באר שבע: אוניברסיטת בן־גוריון, 2004), 51-92.
- 12 תזכיר של ז'בוטינסקי אל ההנהלה הציונית בלונדון, 29 בדצמבר 1922. מופיע אצל גורני, מדיניות ודמיון, 122.

קוק מלמד כי גם בה אפשר למצוא ממד פרוגרסיבי מובהק. כידוע, נקודת המוצא למהפכה התאולוגית שהוביל הרב קוק, הייתה ש'הכופרים' המובילים את התנועה הציונית – ובראשם חלוצי העלייה השנייה – אמנם התרחקו במודע ובמוצהר מכל מה שקשור להלכה היהודית – הרב קוק סירר ברחבי ארץ ישראל וראה את הדברים כמו עיניו¹³ – אבל להבדיל מכופרים בני הדורות הקודמים, הכופרים האלה מחויבים לעם ישראל עוד יותר מיהודים שומרי מצוות.¹⁴ כפי שסיכם זאת חגי בן-ארצי בבואו לבחון כיצד היהדות ההלכתית מסתדרת עם הדמוקרטיה, הרב קוק הגיע למסקנה ש'מדינה יהודית דמוקרטית בארץ ישראל' לא רק אפשרית אלא 'יש לה יתרונות בולטים על האוטונומיה היהודית בבבל', שממנה שאב הרב קוק השראה לחדשנותו ההלכתית.¹⁵ מהפכנות הלכתית דומה קבע הרב קוק ביחס לאוכלוסייה הערבית, ופסק שהיא שווה במעמדה העקרוני.¹⁶

כדי להשלים את תמונת הזרמים הראשיים בציונות יש להזכיר את 'הציונים הכלליים', הידועים גם בכינוי 'החוגים האזרחיים'. עמדתם הפרוגרסיבית בנושאים מרכזיים אלו – יהדות ודמוקרטיה ויחסי יהודים ולא-יהודים – מובנת מאליה ואינה זקוקה לדיון מיוחד. די להסתכל בביוגרפיה של אישים מרכזיים שהיו חלק מהמגזר החברתי הזה – משה גליקסון, חיים בוגרשוב, בן ציון מוסנזון ועוד.¹⁷

הדיאלקטיקה הציונית-סוציאליסטית

אמנם רעיונות של צדק חברתי אפשר למצוא כבר בתקופת חמורבי, במקרא וביוון העתיקה, אולם בכלכלה מתועשת הבנויה על חלוקת עבודה דינמית ומשוכללת, כלכלה היוצרת חברה מעמדית (פועלים, מעסיקים, בעלי הון, מומחים למיניהם וכן הלאה), קיבלו הרעיונות הישנים האלה לבוש מודרני. אחד הלבושים האלה, ואולי הלבוש המובהק ביותר, הוא הסוציאליזם. אלא שכפי שעמדו על כך כל הסוציאליסטים מאז הופעתו ומאז הופעת המושג הזה אי שם בסוף המאה השמונה-עשרה או בתחילת המאה התשע-עשרה, הסוציאליסטים הסכימו ללא ספק על עצם קיומה של הבעיה,

- 13 ה' לוי (מהדיר), אלה מסעי: רשימת מסע הרבנים בראשותם של הראי"ה קוק והרי"ח זוננפלד למושבות השומרון והגליל בחורף תרע"ד (מהדורה מחודשת) (ירושלים, תשע"ד).
- 14 חגי בן-ארצי, החדש יתקדש: הרב קוק כפוסק מחדש (תל אביב: ידיעות אחרונות, 2010), 71.
- 15 שם, 85.
- 16 שם, 97.
- 17 נעמי שילוח, מרכז הולך ונעלם: החוגים האזרחיים בארץ-ישראל בשנות השלושים (ירושלים וחיפה: יד בן צבי ומוסד הרצל, 2003), 19-24. וראו שלמה אבינרי, הרעיון הציוני לגווניו (תל אביב: עם עובד, 1980).

אבל הם מעולם לא הסכימו על תאורה והגדרתה, קל וחומר על פתרונה העקרוני, ועוד פחות מכך על הדרכים ליישום הפתרון הזה. מכל מקום, הרעיון הסוציאליסטי היסודי קיבל ביטוי כבר בתקופת המהפכה הצרפתית. דוגמה מובהקת לכך היא נאומו המפורסם של הכומר המהפכני עמנואל ז'וזף סייס, 'מהו המעמד השלישי', מינואר 1789, שבו אמר, למעשה, שאם צרפת שייכת לצרפתים כולם, ולא רק לכמורה ולאצולה (וזו הייתה הרי מהותה של המהפכה), עושרה של צרפת שייך לצרפתים כולם. ב-1796 ראה אור במסגרת אותה מהפכה מתמשכת 'מנשר השווים' של גראקוס באבף, שלקח את רעיונותיו של סייס צעד נוסף קדימה והציע שוויון חברתי מבוסס על שוויון כלכלי. לא בכדי תופס 'מנשר השווים' מקום של כבוד באתולוגיה של תולדות הסוציאליזם.¹⁸ מראשית דרכם קיימו הסוציאליסטים מאבק כפול: בינם לבין עצמם ונגד גורמי חוץ פוליטיים, חברתיים ותרבותיים שהתנגדו לדרכם, קרי מפלגות שמרניות, גופים אזרחיים שמרניים ומוסדות חברתיים שיצרו תודעה שמרנית והפיצו אותה (עיתונות, כנסייה, ספרות וכו'). זאת ועוד, כפי שמלמדים סייס ובאבף, הסוציאליזם פעל מראשיתו בתוך הקשר מקומי-לאומי, ועל יסוד תפיסה עקרונית הרואה קשר ישיר בין בעלותו של העם על הלאום, לבין בעלות העם על העושר הלאומי. עניין זה עולה במובהק 'אפילו' משיטתו של קרל מרקס, שהבחין, כידוע, בין 'אמצעי ייצור' (שהבעלות עליהם קובעת את יחסי הכוח הפוליטיים) לבין 'תנאי ייצור' (המבדילים בין רמת ההתפתחות של אמצעי הייצור במקומות שונים בעולם וקצבה).¹⁹ במילים אחרות, המאבק הפוליטי הבין-מעמדי מתקיים במציאות ממשית, כלומר בהקשר לאומי. לא מדובר בפרשנות מפליגה למרקסיזם. רעיונות אלו עלו במפורש ב'מניפסט הקומוניסטי', שכל מה שנשאר ממנו בדרך כלל הוא הסיסמה 'פועלי כל העולם התאחדו', המוכיחה, לכאורה, שמרקס התנגד ללאומיות.²⁰ על רקע דיון קצר זה ברור מדוע אין, ולא יכולה להיות, דרך להכריע מי הוא הסוציאליסט האמתי, ותובנה זו מסבירה שתי תופעות מנותקות לכאורה: האחת – הנטייה הסוציאליסטית הידועה לפילוגים ולפילוגי-פילוגים עד אין קץ, והשנייה – הנוכחות הברורה של רעיונות סוציאליסטיים (גם אם לא בשם המפורש 'סוציאליזם') בתנועות, בגופים, במפלגות, בארגונים ואצל אישים שהקפידו לשמור מרחק מהסוציאליזם, אך לקחו ממנו מלוא חופניים.

- 18 שלום וורם ודוד ליבשיץ (עורכים), **אתולוגיה של המחשבה הסוציאליסטית 1789-1939** (תל אביב: עם עובד, 1962), 3-6.
- 19 על משנתו של קרל מרקס יש ספרות ענפה. הקוראים המתעניינים מוזמנים לקרוא את ההקדמה שכתב יפתח גולדמן לקראת פרסום מחודש של **הקאפיטל** (בני ברק: ספריית פועלים והקיבוץ המאוחד, 2011): http://ygoldman.org/?attachment_id=508
- 20 יגאל וגנר ומיכה שטראוס, 'על התוכנית שב"המניפסט הקומוניסטי' ויסודותיה העיוניים', בתוך אורי זילברשייד (עורך), **מרקס ועתיד הסוציאליזם** (תל אביב: רסלינג, 2005), עמ' 104-109.

זהו הרקע שבו פעלה גם הציונות הסוציאליסטית. מקובל לומר שמשנה הס הוא מבשרה המוקדם ושנחמן סירקין הוא מנסח התורה הבסיסית שלה בימי הציונות המדינית של הרצל.²¹ הרעיון הציוני-סוציאליסטי קיבל צורה ארגונית בכל מקום שבו היו היהודים חלק ממעמד הפועלים ומהמעמדות הנמוכים: ברוסיה, באוסטריה, באנגליה, בארצות הברית, בארגנטינה ובארץ ישראל, כמובן. בכל המקומות האלה נאלצו הציונים הסוציאליסטים לנהל מאבק כפול מהסוג שנזכר לעיל: מצד אחד, כלפי ציונים 'בורגנים', ומצד שני כלפי 'סוציאליסטים דוברי יידיש', כפי שכינו את עצמם יהודים שדגלו בסוציאליזם אך התנגדו לציונות. התנועה המפורסמת ביותר של סוציאליסטים אנטי-ציונים הייתה 'הבונד', אך היו לתופעה זו גם ביטויים ארגוניים אחרים, ובדיוק כפי שהסביר מרקס עשרות שנים קודם לכן, כל אחד מהם פעל אחרת בעקבות 'תנאי הייצור' המקומיים.²² גם מאנשי 'הבונד' לא נחסכה החובה לנהל את המאבק הכפול הזה (במקרה שלהם יריב חשוב לא פחות היו הסוציאליסטים הרוסים, שחלק ניכר מהם היו יהודים...) ורק במבט לאחור היה אפשר להוכיח כי המרחק בין הציונות הסוציאליסטית על כל ענפיה וביטוייה, לבין 'הבונד' על שלוחותיו, לא היה גדול כפי שחשבו בשיאו של המאבק.²³ את המתח האידיאולוגי והפוליטי שהציונות הסוציאליסטית הייתה נתונה בו מראשיתה היטיב לבטא בן-גוריון, שגם הוא נשען עליה בדרכה להגשים את מטרתו של הרצל – הקמת מדינה יהודית. אין זה המקום להרחיב בנושא, אבל בחינה עניינית של משנתו הכלכלית של הרצל תביא בהכרח למסקנה כי אף שמסיבות פוליטיות טקטיות הקשורות לתפיסתו הא-מפלגתית הוא לא אהב (בלשון המעטה) את המונח 'סוציאליזם',²⁴ תפיסתו הכלכלית הייתה פרוגרסיבית

21 על משה הס, ראו שלמה אבינרי, משה הס: בין סוציאליזם לציונות (תל אביב: עם עובד, 1986); על משנת סירקין: נחמן סירקין, שאלת היהודים ומדינת היהודים הסוציאליסטית (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1986 [1898]).

22 ראו מתתיהו מינץ, בר ברוכוב: המעגל הראשון, 1900-1906 (תל אביב: אוניברסיטת תל אביב והוצאת הקיבוץ המאוחד, 1976); רחל רוז'נסקי, זהויות נפגשות: פועלי ציון באמריקה 1905-1931 (ירושלים: מוסד ביאליק, 2004); צביה בלשן, איחוד מפולג: הברית העולמית של מפלגת פועלי-ציון, 1907-1920 (שדה בוקר: מכון בן-גוריון, 2004); אהוד מנור, עיתון למען האנושות – הפארווערטס: מהגרים, סוציאליזם ופוליטיקה יהודית בניו יורק (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2008).

23 יוסף גורני, חלופות נפגשות: מפלגת הבונד ותנועת הפועלים בארץ-ישראל, 1897-1985 (ירושלים וחיפה: מוסד ביאליק ומכון גוטאיינר, 2005).

24 הרצל קיווה שהקונגרסים הציוניים לא יאפשרו פלגנות תנועתית-אידיאולוגית, ולכן ניסה למנוע מבעלי גישות ברורות – כמו הסוציאליסטים והדתיים – לטפח מפלגתיות. כידוע, מאמץ תמים זה לא עלה יפה, וכיאה לכל תנועה מדינית גם התנועה הציונית ידעה מפלגות. על ניסיונותיו המוקדמים בתחום זה בהקשר של הציונים הסוציאליסטיים, ראו מנדל זינגר, בראשית הציונות

לעילא. די אם נציין כי הוא דגל בהלאמה – לא פחות – של המשק הפיננסי כולו. אפילו בן-גוריון הסוציאליסט, שכאמור היה מי שהגשים את חזונו של חוזה המדינה והכריז עליה, לא ההין ללכת רחוק כל כך. עם זאת, למרות 'קובלנתו' של זאב שטרנהל, כפי שהגדירה זאת אניטה שפירא,²⁵ בן-גוריון וממשיכו בהנהגת המדינה הנהיגו מדיניות של 'לאומיות כלכלית' מובהקת. כפי שהגדיר זאת דוד לוי-פאור, ממשלות מפא"י נקטו 'פעולות כלכליות נבחרות כך שיחזקו את הזהות הלאומית, יקדמו תהליכים של בינוי אומה ומדינה, יביאו לידי תיעוש מואץ, ישרתו את המטרה של בניית תשתית טכנולוגית לאומית, יתמכו בחברות כלכליות לאומיות מול חברות זרות ויחזקו את הביטחון הלאומי'.²⁶

אולם עד אז עוד נכונו לבן-גוריון ולשותפיו לעילות. לא היה מדובר 'רק' במתח הציוני-סוציאליסטי אלא בעיקר במה שנגזר ממבחן הגשמתו. על אתגר כפול זה אפשר ללמוד מדברים שנשא בן-גוריון לאחר מאורעות תרפ"ט שבמהלכם נרצחו 133 יהודים. בהרצאה לפני חבריו במפלגות הפועלים 'אחדות העבודה' ו'הפועל הצעיר', זמן קצר לפני שהתאחדו ויצרו את 'מפלגת פועלי ארץ ישראל' (מפא"י), אמר בן-גוריון, בין השאר, את הדברים האלה:

מדינה ערבית של המופתי וטאליב מארקא לא יחיו בכפיפה אחת עם הסתדרות העובדים, עין חרוד, נהלל ומשקי הפועלות. יהיה מקום לסוחר, ולסרסור יהודי, אשר יעבוד בעזרת בקשיש, אבל לחשוב שיהיה מקום לפועל יהודי במשק ההוא, או להסתדרות פועלים, או לבית ספר עברי, לחופש, לעיתון – כזאת יוכל לחשוב רק מוכה סנוורים. ובכלל מה יהיה גורל הארץ? 800,000 נפש יהיו למשיסה, לעבדים לכנופיה של עלוקות מוצצי דם וחלאת מן האדם.²⁷

- 25 הסוציאליסטית: פרקים ודמויות (חיפה: ילקוט, ללא שנה, [הספר ראה אור ככל הנראה ב-1941], 72-79). וראו: אדם רו ויגאל וגנר, הרצל – מנהיגות במחלוקת (ירושלים: כרמל, 2017).
- 26 שידוע שטרנהל טען כי תנועת העבודה הציונית ויתרה על היסוד הסוציאליסטי לטובת היסוד הלאומי. בכך הוא ביטא תפיסה הרואה דיכוטומיה וניגוד בין הסוציאליזם ללאומיות, תפיסה שאחזתה במציאות ההיסטורית קלושה למדי. ראו ביקורתה של אניטה שפירא על ספרו של זאב שטרנהל, בניין אומה או תיקון חברה: לאומיות וסוציאליזם בתנועת העבודה הישראלית 1940-1904 (תל אביב: עם עובד, 1995): אניטה שפירא, 'קובלנתו של שטרנהל', עיונים בתקומת ישראל 6 (1996): 553-567.
- 27 דוד לוי-פאור, היד הלא-נעלמה: הפוליטיקה של התיעוש בישראל (ירושלים: יד בן-צבי, 2001), 254.
- 28 דוד בן-גוריון, 'הרצאה לפני המזכירות המשותפת של אה"ע והפוע"צ', 9 בנובמבר 1929, מופיע בתוך גורני, מדיניות ודמיון, 136-137.

מלבד הקור הבן-גוריוני האכזרי האופף אותם, דבריו משקפים את התפיסה הציונית-סוציאליסטית במיטבה: המפעל הציוני ראוי לשמו רק ואך ורק אם הוא מביא לסופה של החברה היהודית התלושה, זו הנשענת על 'סוחרים וסרסורים', ולהקמתה של חברת עובדים חופשית, פלורליסטית, עשירה בתוכן וברוח ובחומר. המאמצים להקימה אמנם נתקלים בהתנגדותם של הערבים, אך גם הם, כמו היהודים, נתונים למאבק פנימי בין 'חלאות אדם' בדמותם של המנהיגים הנזכרים, לבין אנשים פשוטים שגם הם ראויים לחיים של כבוד. בהמשך דבריו עמד בן-גוריון על רעיונות אלו במפורש:

לערבים כל הזכויות כאזרחי הארץ, וכל הנובע מזה עלינו לקיים בהשפעתנו הפוליטית [...] אולם אין לערבים זכות בעלות על הארץ [...] ראשית מפני שבכלל אין זכות בעלות על ארץ, זוהי הנחה אנושית יסודית. ושנית, מפני שאין לערבים זכות על יותר ממה שיש להם וממה שירצו. יש להם זכות בעלות על עצמם, רכושם, עתידם, עבודתם ותרבותם, וכל הנובע מזכות בעלות זו מגיע להם. כל מה שמעבר לזכות זו אינו מגיע להם [...] כל הויכוח הוא על זכות הבעלות במובן השלילי. אותה אנו שוללים בפה מלא. אנו שוללים זאת בכל ארץ וארץ, גם ברוסיה ובאמריקה. אנו שוללים את זכותה של אמריקה לסגור את שעריה. יש לה רק זכות להגן ע"י חוק על דרגת החיים של הפועל, אך לא לסגור את השער בפני אלה הנכונים להכנע לחוק זה [...] ומה שרוצים הערבים הוא לא רק זכות אזרח וקבוץ וזכות בעלות על יצירה – לזאת עלינו להסכים – מלחמתם היא על זכות בעלות האוסרת את הארץ לאחרים.²⁸

הסברה, דיפלומטיה ופוליטיקה ציונית-סוציאליסטית

רבות נכתב על מלחמת העולם הראשונה. אמנם מוראותיה וזוועותיה של המלחמה העולמית השנייה דחקו אותה לשוליים, אך לא ייתכן דיון היסטורי ראוי לשמו ב'מאה העשרים הקצרה' שהמלחמה שפרצה באוגוסט 1914 לא תשמש לו נקודת מוצא.²⁹ מנקודת מבטה של התנועה הציונית נקשרה המלחמה הזאת, כמובן, בהצהרת בלפור ובתחילתו של השלטון הבריטי, 'המנדט', בארץ ישראל וב'מדיניות הבית הלאומי'

28 שם, 137-138.

29 אריק הובסבאום, עידן הקיצוניות: המאה העשרים הקצרה, 1914-1991 (תל אביב: עם עובד, 1999).

שעמדה בתשתיתו. במבט לאחור הדרך להצהרה ולמנדט נראית מובנת מאליה: המלחמה הביאה את קצה של האימפריה העוסמאנית, והבריטים שתפסו את מקומה אמרו לעשות זאת, בין השאר, באמצעות הבטחת זכויות המיעוט היהודי בצורת 'בית לאומי' בארץ ישראל. 'זכויות המיעוטים' היו הרי גם נקודת המוצא של המלחמה, וגם הסוגיה המדינית המרכזית שהעמיד על השולחן הבין-לאומי הנשיא האמריקני וודרו וילסון, שהחלטתו להצטרף למלחמה באביב 1917 לצדן של מעצמות ההסכמה היא שהכריעה אותה. כל השאר, כפי שנהוג לומר, היסטוריה: ועידת השלום בוורסאי; העלייה לרגל לוורסאי של עשרות נציגי מיעוטים, ובהם כמה משלחות של המיעוט היהודי; שיקומה של פולין; הקמתה של צ'כוסלובקיה; המצאת שיטת המנדטים; הקמת 'חבר הלאומים', וכן הלאה.

אלא שעבור האנשים שחיו אז היו כל אלו בבחינת אפשרויות בלבד. גם אם אין דרך לבחון את השאלה עד כמה אכן האמינו אנשי התקופה כי 'המלחמה הגדולה תהיה המלחמה שתביא לקצן את המלחמות כולן', המוסכמה הייתה שמלחמה בסדר גודל חסר תקדים שכזה תהיה ללא ספק נקודת מוצא לבריאתו של 'סדר עולמי חדש'. לאור תפיסה זו פעלו אישים רבים ברחבי העולם, והדברים ידועים. גם אישים יהודים רבים סברו שהמלחמה תיצור תנאים לתמורה פוליטית ועסקו בניסוח כוונות ובגיבוש מערכי כוח למימושן. למשל, כך יש להבין את פועלו של חיים וייצמן לאורך המלחמה, וגם את המאמץ הקולקטיבי של גורמים שונים ומגוונים ביהדות אמריקה, ובראשם ציונים כלליים, כמו לואיס ברנדייס, וציונים-סוציאליסטים, כאנשי 'פועלי-ציון' באמריקה, לקידומו של 'קונגרס יהודי אמריקני' שיביא לפני המעצמות המנצחות את קולם הרשמי של יהודי אמריקה עם סוף המלחמה.³⁰

כאלה היו פני הדברים גם בתנועה שתעמוד במרכזו של מאמר זה: 'מפלגת פועלי ציון' (להלן פוע"צ). מפלגה זו התארגנה בכמה מקומות באירופה, באמריקה ובארץ ישראל בשנים הראשונות של המאה העשרים, ובשנת 1907 כבר הצליחו אנשיה להקים 'ברית עולמית' של סניפי המפלגות בארצות השונות, מארגנטיינה ועד ארץ ישראל.³¹ בקצרה אפשר להגדירה תנועה שאמרה לעשות סינתזה מוצהרת

30 ראו, למשל, Frankel Jonathan, 'The Jewish Socialists and the American Jewish Congress Movement', *Yivo Annual of Jewish Social Sciences* 16 (1976): 202-341; רון נסקי, **זהויות נפגשות**.

31 בלשון **איחוד מפולג**. כפי שתיארה זאת בלשן, 'הברית' סבלה ממתח מתמיד בין מרכיביה בתפוצות בכלל, ובמיוחד ביניהם לבין המרכיב הארץ-ישראלי. שמה הרשמי בידיש היה: 'אלוועלטליכער יידישער סאציאליסטישער ארבייטער-פארבאנד פועלי ציון', ולא במקרה המילים המרכזיות הן 'יידישער סאציאליסטישער', כלומר 'סוציאליסטים יהודים'. מונח זה נועד לרכך את הביקורת מצד 'סוציאליסטים דוברי יידיש' אחרים שפסלו על הסף את עצם

בין הציונות המדינית לסוציאליזם המרקסיסטי. במישור המעשי פעלו פוע"צ ליצירת תנאים שיאפשרו את התיישבותם של יהודים רבים ככל האפשר בארץ ישראל, וכן פעלו לתיעושה ולחזוק של מעמד הפועלים בה. בד בבד הם צידדו בחיזוק מעמדם של היהודים בארצות מושבם, קודם כול על ידי ההכרה שהם מיעוט לאומי בעל זכויות. לא בכדי צידדו פוע"צ בשימוש נרחב בשפת היידיש, גם בארץ ישראל.³² פוע"צ לא היו בודדים בעניין זה, ולמעשה רוב ההנהגה הציונית לזרמיה צידדה במה שאחרי 1906 היה מוכר בשם ‘עבודת ההווה’, כלומר בחיזוק של המיעוט היהודי הלאומי במקומות מושבו. אם כך, דרכם של פוע"צ, ולא רק שלהם, אינה עולה בקנה אחד עם הביקורת המאשימה את התנועה הציונית ב‘פלתינוצנטריות’, כלומר גישה המעדיפה תמיד את מעשה בניין הארץ על פני כל מטרה יהודית אחרת. נהפוך הוא, מנקודת מבט זו מעשה הבנייה בארץ ישראל היה אמור לתרום לחיזוק של המיעוט היהודי ברחבי העולם. ואמנם, במרוצת השנים, הרבה לפני הקמת מדינת ישראל והתבססותה, היה המהלך הזה מוצלח למדי. כידוע, הביאה מלחמת העולם הראשונה את התנועה הציונית בכללותה למשבר משתק. אמנם התנועה לא הייתה בשיאה, בלשון המעטה, כבר מאז מותו של הרצל והפילוג שחל בקונגרס השביעי (1905), אך המלחמה יצרה מציאות שבה התיאום בין המרכזים הציוניים היה בלתי אפשרי. המציאות הכאוטית הזאת אפשרה לויצמן לקדם את סדר יומו, שבא לידי ביטוי בהשגת הצהרת בלפור. אותה מציאות הביאה אישים כמו דב בר ברוכוב, דוד בן-גוריון ויצחק בן-צבי לניו יורק. באירופה היו אלו אישים ידועים מעט פחות בימינו, אך בהחלט מרכזיים ומשפיעים בזמנם לפעול למען השגת מטרות דומות. בתקופה הנידונה במאמר זה היה זה בעיקר ברל לוקר שבמבט לאחור קל לראות בו ‘דיפלומט ציוני’. לשיא פועלו הגיע לוקר במלחמת העולם השנייה, אז שימש יד ימינו של חיים וייצמן ב‘משרד הציוני’ בלונדון, שעמד מטבע הדברים במוקד הדיפלומטיה הציונית הסבוכה באותה תקופה.³³ במהלך ‘המלחמה הגדולה’ כיהן

השילוב בין ציונות לסוציאליזם. צביה בלשן חקרה לעומק את תולדות ‘הברית’, והכתירה את מהותה במטבע לשון מדויק למדי: ‘איחוד מפולג’. בבסיס ‘הפילוג’ שבאיחוד עמדו שתי שאלות מרכזיות: השאלה הראשונה נגעה לתאוריה המרקסיסטית בכלל ולסוגיית ‘מלחמת המעמדות’ בפרט. פוע"צ ברוסיה נטו לעבר התאוריה הזאת, לעומת המפלגה בארץ ישראל ובארצות הברית שנטו לכיוון עקרון הבנייה הקואופרטיבית של ארץ ישראל. השאלה השנייה הייתה שאלת היחס בין בניין העם במקומות מושבו (‘עבודת ההווה’ בשמה הנפוץ של שאלה זו) לבין בניין העם בארצו החדשה.

32 מתתיהו מינץ, ‘ציונים ופוע"צ ב‘שפראך קאנפערענץ’ ב‘צ’רנוביץ’, **שבות** 15 (1992): 135-147.
33 ברל לוקר (1887-1972), נולד בגליציה ובגיל 17 החל את פועלו בפוע"צ. לוקר עלה לארץ ב-1936, אך מיד קרא לו וייצמן לשמש עוזרו הראשי בלונדון. אחרי הקמת המדינה היה לוקר, בין השאר, יו"ר הנהלת הסוכנות וחבר כנסת. ראו אהוד מנור, **ברל לוקר: דיפלומט ציוני**

לוקר בתפקידים בכירים במסגרת פוע"צ, ושותפיו הבכירים היו לאון חזנוביץ' ושלמה קפלנסקי.³⁴ כפי שנראה להלן, בהיותם מרקסיסטים נאמנים, הם הצדיקו את מאמציהם לקידום יעדיהם בטיעונים 'מדעיים' ואוניברסליים לעילא.

מיד עם פרוץ המלחמה ועל רקע המבוכה הארגונית והרעיונית שאפיינה את כל ענפיה ומרכיביה של התנועה הציונית, החליטה הנהגת פוע"צ למקם את הלשכה המרכזית של 'הברית' בעיר האג. מתוך מחשבה שתנאי הכרחי להגברת התמיכה בדרישות היהודים לאחר המלחמה הוא הכרת מצב היהודים, החל חזנוביץ' להפיץ כתב עת בשפה הגרמנית, שמאוחר יותר הופיע גם ביידיש ובאנגלית.³⁵ מתוך אותו ההגיון עלה הרעיון לחבר תזכיר מקיף על מצב היהודים שימשם להסברה וגם יכין את הקרקע להכרעות פוליטיות. את הרעיון מימש קפלנסקי, ובסוף יוני 1915 ראה אור הספר האדום, או היהודים במלחמה, והוא תורגם לכמה וכמה שפות והופץ בכל המפלגות הסוציאליסטיות בעולם ובקרב גורמים ציבוריים אחרים. על חשיבות הספר האדום אפשר ללמוד מעדותו של לוקר על פגישה שקיים בברלין עם אדוארד ברנשטיין, הסוציאליסט הגרמני-יהודי הידוע, בדרכו מערבה מלכוב להאג. הפגישה עם ברנשטיין, כתב לוקר בזכרונותיו, הייתה 'חוויה גדולה. לראשונה פגשתי ביהודים בעלי שם ומעמד חשוב בתנועת העבודה הלא-יהודית שלא היו מן המתבוללים העקרוניים ולא משונאי הציונות, ואפשר היה לשוחח עמם ברצינות על האידיאות שלנו'.³⁶ לדברי לוקר, 'עד מלחמת העולם הראשונה היה ברנשטיין רחוק מהרגשות פרו-ציוניות'. לדוגמה הוא מביא את עמדתו 'האנטי-ציונית החריפה' בעת 'ריב הלשון' בטכניון בארץ ישראל, בשנת 1913. לדעת לוקר, השינוי ביחסו של ברנשטיין לציונות התפתח בנסיבות המלחמה בד בבד עם השינוי בעמדתו כלפי המלחמה מהעמדה

וסוציאליסטי אופטימי (ירושלים: הספרייה הציונית, 2010), וגם ברל לוקר, מקיטוב עד ירושלים: מסות, מאמרים ורשמי פעולות (ירושלים: הספרייה הציונית, 1970), 74-92; והשוו לעסקיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראטור כרך 4, ארויסגעגעבען פון אלזעלטלעכן יידישן קולטור-קאנגרעס, פאראייניקט מיט 'ציקא' (ניו יארק: 1960), כרך 8, 102.

34 לאון חזנוביץ' (1882-1925), שמו המאומץ של כתריאל שוב, נולד בליטא. הצטרף לפוע"צ ב-1904. ב-1906 הגיע לשווייץ מרוסיה, ובמהפכת 1905 ישב בכלא. ב-1907 שב לליטא. ב-1908 התמנה לעורך היידישער ארבייטער בגליציה. באותה השנה השתתף בוועידת השפות בצ'רנוביץ והשתייך למחנה הרדיקלי של תומכי היידיש. היה מהאישים המרכזים בהקמת 'הברית'. ב-1909 ביקר בקנדה ובארגנטינה, ושם יצא במתקפה נגד פקידות יק"א, ולכן גורש. ראו לעסקיקאן, 366-368. שלמה קפלנסקי (1884-1950). נולד בביאליסטוק. בעל תואר מהנדס. מ-1932 ועד סמוך למותו ניהל את הטכניון. מנדל זינגר, שלמה קפלנסקי: חייו ופועלו (ירושלים: הספרייה הציונית, 1971).

35 בלשן, איחוד מפולג, 164.

36 לוקר, מקיטוב עד ירושלים, 170.

האנטי־מלחמתית הקלסית של הסוציאליסטים לעמדה שתמכה במטרות הדמוקרטיות שלה. לטענת לוקר, תזכירו של קפלנסקי, היהודים במלחמה, 'עשה על ברנשטיין רושם אדיר', ותרם רבות לעמדתו הן כלפי היהודים הן כלפי התוצאות הרצויות, אם לא הצפויות, מהמלחמה הגדולה.³⁷ 'במיוחד', הדגיש לוקר, שברנשטיין –

הופתע מאד כשקרא בתזכיר על התפקיד הבלתי־מתקדם ביותר, תפקיד של מלשין פשוט נגד פוע"צ בא"י, שאותו פאול נתן, יו"ר 'אגודת עזרה' מילא בוויכוח על הטכניון. זו היתה בשבילו הוכחה סבירה, שיהודי מתבולל יכול להיות אדם מתקדם ביותר בעולם הלא־יהודי ואדם ריאקציוני ביותר [...] בחיים היהודיים.³⁸

לפגישה חמה זו היו תוצאות בשדה ההסברתי־הפוליטי. ברנשטיין נענה לבקשת לוקר לכתוב מאמרים עבור היידישער קעמפער, עיתונם של פועלי ציון בארצות הברית. לוקר ציין את חשיבותו של המאמר שבו פיתח ברנשטיין 'את הרעיון [...] כי היהודים, בהיותם מפוזרים ומפורדים בין העמים, חייבים לפעול למען הבנה הדדית ושלוש ביניהם. וכך החל השינוי היסודי, שעשה אותו כעבור שנים מספר לאחד הידידים הנאמנים ביותר של ארץ ישראל העובדת'.³⁹ ואכן, ב־1928 הצטרף ברנשטיין ל'ועד הסוציאליסטי למען ארץ ישראל', ארגון של סוציאליסטים שכנגזר משמו פעל למען הגשמת הציונות. בינתיים המשיכו אנשי פוע"צ בהאג לקדם את ענייניהם. השלב הבא לתפיסתם היה תרגום הצלחות ההסברה לשפה פוליטית ממשית. במישור המעשי הרעיון היה להביא לקבלתה של מפלגת פוע"צ ל'אינטרנציונל הסוציאליסטי' השני, הארגון שקם ב־1889. לטענת צביה בלשן, הנהגת פוע"צ שאבה עידוד רב לצעד זה מגישתו התומכת והאוהדת של קמיל הויסמנס הבלגי, מבכירי הסוציאליסטים באותו הזמן.⁴⁰ אין ספק כי העובדה שהויסמנס עצמו היה בלגי דובר הולנדית, כלומר בן המיעוט הפלמי, תרמה לאהדתו הרבה למיעוט היהודי ולתנועתו הלאומית. לוקר תיאר אותו במילים:

דמות מרכזית מופלאה, שהשפעתה הורגשה במשך שלושה דורות לא רק בתנועת הפועלים הבין־לאומית, אלא גם במדיניותן של מדינות אירופה ואף מחוצה לה [...] היה לפעמים הכוח המכריע בבעיות

37 שם, 169.

38 שם, 170.

39 שם.

40 שם, 166-170.

קואליציוניות בין סוציאליסטים לדימוקראטים אזרחיים, בקביעת אופייה של מדיניות חוץ ופנים.⁴¹

לגופו של העניין הפוליטי שעמד על סדר יומם כתב לוקר כי:

העובדה שנמצאנו בהולנד בעת ובעונה אחת עם קמיל הויסמנס פתחה לפנינו את האפשרות להתקבל לאינטרנציונאל הסוציאליסטי. הפתח הזה היה סגור ומסוגר לפנינו ולפני יתר המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות, פרט ל'בונד' שראה עצמו כנציג היחיד של מעמד הפועלים היהודי [...] הויסמנס מצא את המפתח לפתיחת דלת זו.⁴²

הבעיה הייתה שעל פי תקנון האינטרנציונל, לא יכלה מפלגה בלי בסיס טריטוריאלי להתקבל לארגון. הפתרון שהציע הויסמנס היה להכריז על פוע"צ בארץ ישראל מפלגה יציגה, ודרכה לייצג את כל המפלגות הלא-טריטוריאליות של פוע"צ (כלומר את הסניפים באוסטריה, ברוסיה, בארצות הברית וכו'). את פתרונו ביסס הויסמנס על התקדים של הסוציאליסטים מאנגליה, שייצגו את עמיתיהם מאוסטרליה ומדרום אפריקה. הויסמנס העלה רעיון נוסף: להתאחד עם הסוציאליסטים הארמנים, שהיו הגוף הסוציאליסטי היחיד בתורכיה. הסוציאליסטים הארמנים כללו ארמנים וסלוניקים כשתי סקציות נפרדות. עם סיפוחה של סלוניקי ליוון נפתח הפתח לפתרון הזה, שכן רוב חברי הסקציה הסלוניקית היו יהודים. ב-1916 העניין לא הסתייע בעיקר בשל בעיות תקשורת בין נציגי הארמנים בשווייץ לבין חבריהם במקומות אחרים, אבל בדצמבר 1917 'הסכימו הארמנים שמפלגת פוע"צ הא"י תהיה כמותם תת-סקציה במסגרת הסקציה הטורקית'.⁴³

אולם עוד לפני כן, בסוף יולי-תחילת אוגוסט 1916 התקיימה ועידה של המפלגות הסוציאליסטיות של המדינות הניטרליות. בלשן כתבה כי למרות דרישותיהם של יהודים, צ'כים וסלבים מאוסטריה לדון בייחוד הלאומי שלהם, החליטו באי הוועידה שלא לעסוק בשאלות ייחודיות אלא רק בשאלות בעלות קשר ישיר למלחמה (שאלת עתיד סרביה, פולין ואלזס). עם זאת, בנאום הסיכום הוזכרה השאלה היהודית במפורש, לצד שאלות לאומיות אחרות.⁴⁴ לוקר הדגיש את החלטת הוועידה לתמוך 'באוטונומיה

41 שם, 175. הויסמנס הלך לעולמו בגיל 97, לא לפני שהספיק להיות ראש עיריית אנטוורפן פעמיים וראש ממשלת בלגיה בשנים שלאחר מלחמת העולם השנייה.

42 שם, 176.

43 בלשן, איחוד מפולג, 197.

44 שם, 173-175.

של האומות על יסוד קונסטיטוציה צנטרליזציונית, המתחשבת במידה מלאה עם צורכי התרבות של האומות, והוסיף את הציטוט מפי פיטר טרולסטר, הסוציאליסט ההולנדי (גם הוא בן מיעוט תרבותי של הולנדים דוברי פריזית),⁴⁵ שנשא את נאום הסיכום: 'בפולין שתוקם מחדש יש להגן על הזכויות התרבותיות של המיעוט האוקראיני, היהודי, הליטאי. חירותה הלאומית של שום אומה אסור לה שתשמש לרעה ותושפל על ידי דיכוי של עם אחר.'⁴⁶ למרות חשיבותה העקרונית, לטעמם של אנשי 'הברית' הייתה ההצהרה רכה מדי. מעודד מעצם ההישג שקד קפלנסקי על תזכיר נוסף, ובו הציע ליישם במקרה היהודי שלושה סוגים של הכרה לאומית: הכרה ריבונית, הכרה אוטונומיסטית-טריטוריאלית והכרה אוטונומיסטית-פרסונלית. היו אלו שלוש תשובות לשלושה מצבים שבהם היו היהודים (או רצו להיות) נתונים. הסוציאליסטים ההולנדים ניסחו את תזכירו של קפלנסקי בצורת חוק, אך בחוק הזה הודגש רעיון האוטונומיה הלאומית-קהילתית-פרסונלית, שהיה אמור להתממש על בסיס הכרעתו האישית של כל אזרח לאיזו קהילת לאום הוא שייך. תפקיד המדינה היה לפסוק בסכסוכים שיתעוררו בין הקהילות, וכל אחת מהן אחראית קודם כולל לחינוך ולתרבות, כלומר לפעולות המצדיקות איסוף מסים. במבט לאחור, מ-1917 ואילך, וביתר שאת מ-1919, נרצחו באוקראינה עשרות אלפי יהודים מגליציה המזרחית, ואם כך, קשה שלא להתפעל ממידת האופטימיות הפרוגרסיבית שנשבה ממסמך זה.⁴⁷ אופטימיות זו קיבלה רוח גבית עם הכרזת ממשלות גרמניה ואוסטרו-הונגריה על עצמאות פולין בשלהי 1916, ועוד יותר עם מהפכת פברואר 1917 ברוסיה. 'בקיץ 1917', כתב לוקר, 'החליט משרד האינטרנציונל הארעי, לאחר חילופי דעות עם מועצת הפועלים הכלל-רוסית, לעשות נסיון לעריכת כנס בינלאומי של הסוציאליסטים מכל הארצות, נלחמות ונייטראליות, לשם התייעצות בדבר תוכנית של שלום כללי ואמצעי לסיום המלחמה'. הויסמנס וטרולסטר שמו פעמיהם לשטוקהולם, וכך נולדה 'הוועדה הסוציאליסטית ההולנדית-סקנדינבית', שנשאה בעול ארגון הכנס. 'לראשונה קיבלנו [...] הזמנה רשמית'.⁴⁸ בתנאי המלחמה לא קל היה להגיע לשטוקהולם. חזנוביץ' וברוכוב, שהגיעו לשם ראשונים ולא ידעו אם עמיתיהם יצליחו להגיע בזמן, נפגשו ב-26 ביולי 1917 עם אנשי 'הוועד ההולנדי-סקנדינבי' והציגו את 'תביעותיהם בדבר שוויון זכויות אזרחי

45 לוקר, **מקיטוב עד ירושלים**, 183. הכוונה לשפה ששימשה לפחות עד לאותו הזמן את תושבי חבל פריזלנד (Friesland) שהיה חלק משבע-עשרה 'ארצות השפלה', הארצות שכמה מהן הרכיבו לימים את הולנד של ימינו.

46 שם, 172.

47 על זוועות האוקראינים ראו אליהו צ'ריקובר, **יהודים בעיתות מהפכה** (תל אביב: עם עובד, 1957), 421-557.

48 לוקר, **מקיטוב עד ירושלים**, 173.

ואוטונומיה לאומית, ואת תביעותיהם בנוגע לארץ ישראל'. מוכרים כבר באהדתם לציננות, הציגו הויסמנס וטרולסטרה מצדם שאלות וטענות קשות כדי לחדד את עמדות פוע"צ ולוודא שהאינטרנציונל לא ידחה אותם שוב. בין השאר, הם טענו שהתביעה לאוטונומיה לאומית בתפוצות היא בבחינת 'מדינה בתוך מדינה', ובעניין ארץ ישראל טענו כי פוע"צ מעלים תביעות ביחס לטריטוריה שהם עצמם אינם יושבים בה. בסופו של התהליך, שנמשך עד 6 באוגוסט 1917, הציגו פוע"צ בפני הוועדה ההולנדית-סקנדינבית את 'מניפסט השלום של פועלי ציון'.⁴⁹

מניפסט השלום של פועלי ציון – סוציאליזם, לאומיות ואחוות עמים

'בשם המפלגות המאוחדות בברית העולמית של פועלי ציון', פותח המניפסט, 'אנו מברכים מכל הלב את מאמצי השלום שעושות מועצת שליחי הפועלים והחיילים מרוסיה והוועדה ההולנדית-סקנדינבית'.⁵⁰ 'מכל הלב', בעיקר בשם 'הפרוטלריון היהודי בכל הארצות' שלמרות אכזבותיו המרובות, 'איננו חדל להאמין באנושות וברגשות האוניברסליים' –

אחוות המין האנושי היא אידאל עתיק של עמנו. האומה היהודית [Jewish nation], שהיא בת ערוכה בכל ארצות מושבה, איננה מאמינה ששאיפות לאומיות יכולות להתממש בכוח צבאי. העם היהודי [Jewish people] מודע לחלוטין לעובדה ששגשוגו ושאיפותיו הלאומיות [national aims] תלויות באווירה של נדיבות [benevolence] הדדית ושיתוף פעולה של שלום בין העמים [people].

אפשר להתרשם בקלות מהניסיון של המניפסט לשלב בין השאלות הכלליות לבין הייחוד היהודי. השאיפה לשלום, למשל, מוצגת גם כחלק מהמסורת היהודית וגם כמונחים סוציאליסטיים, וכך גם רטוריית השלום הבאה בהמשך:

הממשלות האימפריאליסטיות שעל מצפונן רובץ הטבח האוניברסלי והנורא, אינן מסוגלות לרסן את כוחות ההרס [...] הגוע האנושי המדמם עדיין ממתין [...] על הפרולטריון העולמי להיות מודע לתפקידו

49 הטקסט המלא של 'מניפסט השלום' (Poalei Zion Peace Manifesto) מופיע ב-<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Zionism/PZPeaceManifesto.html>, התרגום שלי, א"מ.

ההיסטורי להוביל את גורל האומות [nations], ולמסד את השלום כדי למנוע מלחמות בעתיד, וכדי לסלול את הדרך לאמנציפציה חברתית של האנושות.

באותה נשימה מדבר המניפסט על 'הגזע האנושי', העניינים 'האוניברסליים' ו'האנושות', וגם על 'תקוותיו של הפרוטלריון היהודי להציב את השאלה היהודית על סדר היום העולמי'. ללמדנו כי לא רק שאין סתירה בין לאומיות לבין אנושיות, אלא שלא תיתכן זו בלא זו. השאלה מדוע לא נידונה השאלה היהודית עד כה, היא לדעת המניפסט חלק מהשאלה הכללית יותר של האינטרנציונל הסוציאליסטי. ארגון זה, 'נתון במשבר' משתי סיבות. האחת היא גישתם הסמכותנית והמוטעית של כמה מגורמי ההנהגה בארגון, 'אשר ניגשו לשאלת הלאומים [question of nationalities] מתוך בורות והתעלמות שיטתית'. התוצאה הייתה שעם פרוץ המלחמה 'לא היה מעמד הפועלים מסוגל להבחין בין לאומנות שוביניסטית לבין מחשבה לאומית'⁵¹ [...] כדי להגשים את מטרתה הנשגבת של אחוות העמים על האינטרנציונל להיות למגן של כל העמים המדוכאים'. בנקודה זו רומז המניפסט לעם מדוכא מסוים: 'אנו מסכימים לדעתה של המפלגה הסוציאלי-דמוקרטית של בוסניה והרצגובינה, שלפיה עמים [peoples] ולא מדינות [states] צריכים להיות הבסיס למשא ומתן בין-לאומי'. טענה זו היא לא רק רמז להזדהות מהסוג שביטא לוקר עם העם שמתוכו יצא הרוצח שחולל את המלחמה, אלא גם בסיס לתיקונו של האינטרנציונל: ארגון זה מתבסס 'עד עתה על נציגות של מדינות ויש להחליף עיקרון זה בעיקרון של יצוג של אומות [representation of nations]. כך יוכרו האומות הכרה שוויונית, בלי קשר לגבולות מדיניים'. הסיבה השנייה למשבר האינטרנציונל היא, לדעת המניפסט, שמדובר בברית (alliance) רופפת של מפלגות סוציאליסטיות. 'רק כאשר יהיה האינטרנציונל לגוף המחוקק והמבצע העליון של העבודה המאורגנת בעולם, רק אז הוא יוכל לעמוד מול כוח הכפייה של המדינות וליישם את המדיניות הסוציאליסטית של פשרה [reconciliation] בין העמים'. 'אנו מסכימים', מסכם המניפסט את חלקו הראשון, 'עם הצעת ההחלטה המחייבת את כל משתתפי ועידת שטוקהולם לקבל על עצמם מחויבות לציית להחלטותיה'. הסוגיות העקרוניות הללו תפסו כרבע מנפח המניפסט. יתר הטקסט נשא אופי פוליטי וממשי גם אם נשען על העקרונות ועל החזון, והיו בו שני חלקים ברורים. החלק הראשון עסק בשלוש סוגיות הקשורות זו בזו קשר נמרץ: עקרונות השלום הכלליים, השאלה היהודית באירופה ושאלת ארץ ישראל, והחלק השני סיכם את עיקרי המניפסט.

עקרונות השלום הכלליים חפפו במידה רבה מאוד את 'ארבע עשרה הנקודות' המפורסמות של וילסון: התפרקות מנשק, דמוקרטיזציה של היחסים הדיפלומטיים, ניטרליזציה של דרכי השיט והתחבורה, סחר חופשי, הגירה חופשית, התיישבות חופשית ו'הזכות הבלתי מוגבלת' [unlimited right] של כל אומה [nation] לקבוע את גורלה שלה [its own destiny]. קשה להאמין שמנסחי המניפסט האמינו בכל מה שכתבו, שכן לא סביר שנעלמו מעיניהם סתירות מהותיות, כמו זו שבין 'הגירה והתיישבות חופשית' לבין 'הזכות הבלתי מוגבלת' של כל אומה לקבוע את גורלה'. מן הסתם, במבט לאחור הדברים בהירים יותר. כך גם בעניין המרכיב הבא בעקרונות השלום הכלליים, המדבר על הצורך בניסוחו של 'חוק בין-לאומי חדש' שייגזר מהעקרונות הנזכרים, חוק שאכיפתו מחייבת 'הקמת גופים חוץ-ממשלתיים' [extragovernmental bodies], בעלי סמכות מספקת'. מפתיע שהמניפסט מציין את 'חבר הלאומים' (League of Nations) – גוף שהחל לפעול, כידוע, רק בינואר 1920. ייתכן שמדובר בשגרת לשון של מי שהיו עסוקים עוד קודם לכן בסוגיות שבהן עסק המניפסט. כך או אחרת, לחבר הלאומים הזה, ש'הפך להכרח היסטורי', כטענת המניפסט, 'אין סיכוי להחזיק מעמד אם יכיל בתוכו את כל הסתירות והעימותים שהציתו את הבערה העולמית'. מכיוון שהיה ברור לכול שאחד הגורמים המרכזיים לפרוץ המלחמה היו הסכסוכים הלאומיים, קבע המניפסט שחבר הלאומים חייב להתבסס על 'איגוד של אומות חופשיות. מושג המפתח 'שלום בלא סיפוחים' הוא חסר משמעות בלא שמירה גם על עקרון ההגדרה העצמית'. ומה יהיה אם במדינה אחת מתקיימים כמה לאומים? 'אין להתיר את פתרונה למדינה הבודדת. יש להבטיח את הזכויות הלאומיות בהסכם השלום. האופנים השונים של האוטונומיה הלאומית יגובשו גם הם בהסכם השלום'. מיותר לציין שמבחינת פועל'צ', הסוגיה הלאומית על 'האופנים השונים' שלה היא שעמדה בראש מעייניהם. המניפסט ממשיך לפיכך בסוגיה זו, ודן בעיקר בשני האופנים האפשריים: טריטוריאליזם ואקס-טריטוריאליזם (רעיון הכולל בתוכו עקרונית גם את רעיון האוטונומיה הפרסונלית). בסיומו של חלק זה המניפסט מצהיר אמונים לדרישותיהם של המשלחות של צ'כיה ושל אוקראינה 'להקים בית משפט בין-לאומי לבוררות, שמטרתו להגן על זכויות העמים [peoples]. כל לאום [nationality] אשר יהיה סבור כי זכויותיו הופרו על ידי לאום אחר או על ידי המדינה שלו, יהיה זכאי להגיש תלונה'. מעט אירוני שמציטוט דרישותיהם הנשגבות של השליחים האוקראינים עובר המניפסט לשאלה היהודית באירופה – הרי באותם הימים ממש עסקו כמה מבני העם האוקראיני בהפרת זכות היהודים לחיים ולא לשום דבר אחר. האירוניה היא היסטורית בלבד, כמובן. בזמן אמת היה ברור לפועל'צ' כי בחשבון הפוליטי הקר היה כדאי ליהודי גליציה המזרחית לתמוך בשאיפות הלאומיות של האוקראינים, שכן הם היו רוב של יותר משישים אחוזים, ותמיכה יהודית בשאיפותיהם – תמורת הכרה בזכויות הלאומיות של היהודים –

הייתה מותירה את התביעה הפולנית לעצמאות ללא בסיס. נוסף על כך, קרוב לוודאי שבקרב פוע"צ רווחה ההבחנה בין השותפים לפוגרומים לבין היסודות הפרוגרסיביים יותר בעם האוקראיני, מה שחיזק את המחשבה שפתרון פוליטי מוסכם יביא גם לסיום האלימות.

כך או כך, בשאלה היהודית המניפסט חד כתער, ואחרי שהוא דורש 'ערבויות בין-לאומיות להבטחת זכויותיו של העם [people] היהודי בחוזה השלום', הוא מדגיש כי 'למרות אובדן עצמאותם, עקירתם מארצם ופיזורם, ההמון היהודי [the Jewish masses] הוא לאום, ומאחדים אותו היסטוריה משותפת, שפה, תרבות, מנהג, ומצב כלכלי מיוחד'. המניפסט מצביע על הפליית היהודים ברוסיה וברומניה, 'המתקיימת מזה עשרות בשנים, ומאפילה על העובדה שהשאלה היהודית היא, למעשה, שאלה לאומית'. כמו כן, המניפסט מציין לשבח את המהפכה ברוסיה (בשלב זה, נזכיר, מדובר רק במהפכת פברואר), אך איננו מסתפק בזכויות האזרח שניתנו ליהודים במסגרתה. אף שהוא טוען ש'עוד ארצות יהיו חייבות ללכת בדרכה של רוסיה', לטענתו, על המהפכה בארץ זו להיות מהפכה חלוצית, ולהבדיל מהמהפכה הצרפתית שהבטיחה ליהודים שוויון זכויות אזרחי, המהפכה הרוסית תבטיח להם גם שחרור לאומי (national emancipation). עוד צידוק לתביעתו לערבויות בין-לאומיות מוצא המניפסט בעובדה שלשאלה היהודית 'אופי בין-לאומי'. לעובדה זו היבטים רבים, כגון ההגירה, הדלדול הכלכלי והעובדה שמיעוטים יהודיים משמשים בניגוד לרצונם כלי לדיכויים של לאומים אחרים.⁵² ערבויות בין-לאומיות אלו חיוניות משום שהאיום על הזכויות הלאומיות של היהודים מתדרדר, כפי שהוכח בכמה מקרים, לאיום על זכויותיהם האזרחיות. בנקודה זו המניפסט שוב מעדיף להיות ברור וחד-משמעי, והוא דורש 'אוטונומיה פרסונלית לבני עמנו בכל הארצות שבהן הם יושבים במרוכז, ובעיקר במדינות שיש בהן תערובת לאומית, כגון רוסיה, אוסטריה והטריטוריות החדשות של שלטון עצמי ומדינות שהולכות ומתהוות, כגון אוקראינה, ליטא, פולין וכו'. הפירוט הזה אינו מקרי. המניפסט מקדיש פסקה שלמה לשאלה היהודית בפולין, ואכן ראוי להקדיש לה מקום נפרד, לא רק משום שהקריאה בה מבטל לאחור מצמררת:

אנו בעד ייסודה של פולין עצמאית, אך דורשים בה בעת ביטחונות וערבויות בין-לאומיות לזכויותיהם של היהודים בהיותם אזרחים ובהיותם לאום. גישתם של חוגים פולנים מסוימים, שממנה עולה כי היהודים ויתרו על לאומיותם, אינה מתירה ספק שללא ערבויות כאלה

52 והשוו נקודה זו לניתוחו של צ'ריקובר את המצב באוקראינה, שם משמשים היהודים מכשיר בידי השלטון הרוסי. צ'ריקובר, יהודים בעייתות מהפכה, 427-429.

תהיה פולין החדשה לבית קברות לאומי לחלק גדול מהלאום שלנו. אנו מצרים מאוד על שרוב הסוציאליסטים הפולנים מסכימים לנקודת המבט היהירה של הבורגנות והאצולה הפולנית בנוגע ליהודים, ואנו פונים לאינטרנציונל להפעיל את כושר שיפוטו בשאלה חיונית זו הנוגעת לשלושה מיליון יהודים.

יש להדגיש כי בימי המלחמה בין אוקראינה לפולין, שפרצה מיד לאחר סיום מלחמת העולם הראשונה, סבלו יהודי גליציה מאכזריותם של האוקראינים ושל הפולנים גם יחד, אלו גם אלו האשימו את היהודים בחוסר נאמנות.⁵³ ומפולין דרומה, לרומניה. זו מספקת לטענת המניפסט הוכחה חותכת לקוצר ידם של הסכמים בין-לאומיים אם אין בנמצא ארגון על-לאומי בעל יכולת אכיפה. המניפסט, שנוסח בידי סוציאליסטים ואופטימיסטים, איננו מאשים את 'העם הרומני' שהסכמי ברלין (1878) לא קוימו, אלא את 'המעמדות השליטים המדכאים אפילו את בני עמם'. המניפסט גוזר מהדוגמה של רומניה את העיקרון שעם 'יסודה של מדינה חדשה עליה להתבסס על יסודות המוקרטיים ולשמור על הזכויות הלאומיות של המיעוטים. על ועידת השלום ליישם אמצעים יעילים להבטחת זכויותיהם האזרחיות והלאומיות של היהודים ברומניה'.

שאלת ארץ ישראל. פלשתינה היא ארץ ישראל בז'רגון של האומות. לדעת המניפסט –

המקור הראשי לכל סבלות היהודים הוא אובדן ארצם ותפוצתם בארצות רבות. חסרונו של בית מולדת [homeland] מנע מיהודים את האפשרות לשלוט בגורלם, וגרם לתלות בלתי נסבלת בעלייתן ובירידתן של האומות שבקרבן ועל פי כלליהן הם חיו [...] זו הסיבה העמוקה למבנה הכלכלי והחברתי שלהם [...] ליכולתם הדלה לגלות התנגדות פוליטית וחברתית, להגירתם ולחוסר המנוחה שלהם. מיותר לציין את השלכות המצב הא-נורמלי הזה על התפתחותו של מעמד הפועלים היהודי.

מכאן עובר המניפסט למסקנה הציונית, או בלשונו, 'הפתרון הטריטוריאלי לשאלה היהודית', כלומר 'יצירת התיישבות [settlement] יהודית בארץ ישראל'. בעניין האופי

53 ראו, למשל, אנשל רייס, 'יהודי לבוב בימי המלחמה הפולנית-אוקראינית (מ'1 בנובמבר עד 23 בנובמבר 1918)', בתוך ישראל כהן ורב סדן (עורכים), פרקי גליציה: ספר זכרון לד"ר אברהם זילברשיין (תל אביב: עם עובד, 1957), 303-331. והשוו יוסף טננבוים, 'יהודי מזרח אירופה בועידת השלום לאחר מלחמת העולם הראשונה', בתוך כהן וסדן, שם, 332-336.

הרצוי של ההתיישבות הזאת, המניפסט מדגיש שעל זו לשנות את המבנה הכלכלי-חברתי של העם 'שינוי קיצוני'. זהו תנאי 'שאינן להימנע ממנו', אם רוצים להחזיר את העם היהודי לנורמליות, חזרה האמורה להתבטא, בין השאר, גם בכך ש'חלק גדול ממנו ישוב לעבודת האדמה ולייצורם של חומרי גלם'. ולאחר שדיבר על העבר שיצר את הבעיה ותיאר את העתיד שייוצר בעקבות הפתרון המוצע, עובר המניפסט לתיאור ההווה בארץ ישראל:

התיישבותם של מהגרים יהודים בארץ ישראל מגלה כבר, למרות כל המגבלות, תוצאות מבטיחות מאוד. זוהי תחילתה של קהילת עבודה ותרבות יהודית, שעם גידולה תהיה מקור משיכה ולב לבה של התפתחותה הלאומית החופשית של עם שחירותו מובטחת.

אף שאת המניפסט הזה כתבו סוציאליסטים, שבתקופה ההיא גילו נאמנות, רטורית לכל הפחות, לעקרונות 'מלחמת המעמדות', הנה הוא מדגיש כי 'רעיון הלאומי' הזה 'כוח חיות חזק' ב'כל המעמדות'. אולם למען הסר ספק, ובעקבות הביקורת הקבועה שהתנועה הציונית היא פרי יוזמתם של הבורגנים, המניפסט מדגיש שתיביותו אינן מבוססות רק על הרעיון הציוני, כי אם גם על 'דרישותיו של רוב גדול של הדמוקרטיה היהודית', קרי המעמדות הנמוכים. לטיעון זה היה תפקיד לא רק בחידוד הבדלי העמדות בין פוע'צ לציונים 'סתם', כי אם גם בין פוע'צ לשאר הפועלים, ובמיוחד בינם לבין 'הבונד'. אמנם 'שינוי המהפכני של בסיס הקיום היהודי' שיושג בהקמת 'נחלה לאומית' (national homestead) בארץ ישראל יתממש רק על ידי 'עבודתו של היהודי', אך 'לצדנו הצדק בתביעה מהפרולטריון העולמי להסיר את המגבלות המאיימות על ההתפתחות הלאומית שלנו בארץ ישראל'. להתפתחות הזאת, המניפסט צופה, תהיה השלכה חיובית על העולם כולו, מכיוון שההתיישבות היהודית בארץ ישראל תיעשה בעזרת 'אמצעי הייצור המודרניים ביותר', וכך תבטיח תנאי חיים 'למיליוני מתיישבים'. המניפסט מתפלמס עם דעה רווחת מאז ועד עתה שההתיישבות היהודית בארץ ישראל נושאת אופי קולוניאליסטי:

להתיישבות הזאת [this colonization] אין שום דבר משותף עם מדיניות הכיבוש הקולוניאלית, עם ההתפשטות הכרוכה בה ועם הניצול. העם היהודי אינו אוהז בכוח מדיני [power of statecraft], ואין הוא מחפש לא שווקים ולא מונופולים של חומרי גלם לטובת מערכת הייצור של 'מטרופוליס' [mother country], ולכן אין הוא יכול לחשוב אפילו על מדיניות קולוניאלית בארץ ישראל או על הטרדת [molesting] אוכלוסייתה.

אדרבא, מכיוון שהמטרה היא פיתוח הארץ ושינוי המבנה הכלכלי והחברתי של העם היהודי, 'השאיפה היא שתהליך הפיתוח ייעשה מתוך שיתוף פעולה עם האוכלוסייה הערבית (Arab population)'. למעשה, הדבר כבר מתרחש, שכן 'ההגירה היהודית מביאה שיטות עבודה מתקדמות, רמת חיים גבוהה יותר ושכר גבוה יותר. ולכן היא יכולה רק לסייע בידי האוכלוסייה הערבית להתגבר על הסטנדרטים הפרימיטיביים של הציוויליזציה והכלכלה שלהם'. לסיכום, את ההתיישבות היהודית הזאת יש לראות כחלק 'מהאינטרסים הפרוגרסיביים של האנושות, ועליה לדאוג להשבתו של העם חסר הבית היחיד בעולם לארצו שלו'. המניפסט מסכם ומדגיש עוד כי 'העולם לא ידע שלום לפני שאפילו עם אחד יחכה לשווא לשחרורו [deliverance], וכל עוד נמנעים מהעם היהודי, שגורלו כרוך בגורלם של כל העמים, ליהנות מהתנאים הנורמליים שיאפשרו את התפתחותו הלאומית האינדיבידואלית'. בנקודה זו המניפסט חוזר למציאות המלחמתית המרה, ומזכיר לקוראיו כי 'דמם של בני העם היהודי נשפך כרגע בכל החזיתות, יהודים מעבר לחזיתות סובלים מאימי המלחמה, והדבר מצדיק עוד יותר את הדרישה שהשלום המתקרב יביא עמו גם הבטחה לקיומו ולהתפתחותו החופשית של העם הזה'. המניפסט מסתיים בכמה פסקאות ובהן תמצית התביעות בשלושה פרקים.

הפרק הראשון חוזר על העקרונות הבין-לאומיים שמהם נובעים הצורך להקים את חבר הלאומים וגם אופני פעולתו: שמירה על החוק הבין-לאומי; הקמת גופים על-מדינתיים, כמו מיליציה בין-לאומית חמושה; חופש השיט והתחבורה; כינונם של הסכמים 'חברתיים-פוליטיים בין-לאומיים שיהיו חלק בלתי נפרד מהסכמי השלום, ובהם יובטחו חופש ההגירה, ביטוח לאומי, הגבלת שעות העבודה, הזכות להתאגדות, הגנה על העובדים והגנה על נשים וילדים וויסות הייצור העולמי לשם מניעת 'מלחמות כלכליות'. הפרק השני חוזר לסוגיית 'זכות האומות לשלטון עצמי', אך נוקב בשמות הארצות שבהן יש לממש את עקרון 'זכותו של כל לאום [nation], כלומר כל עם [people], לאחדות לאומית ולממשל עצמי דמוקרטי': 'בלגיה, סרביה-מונטנגרו, רומניה, ופולין' צריכות להיות מדינות עצמאיות; הארמנים, האוקראינים והצ'כוסלובקים הם לאומים שיש להכיר בדרישותיהם; וכן יש להסב את 'רוסיה, אוסטרו-הונגריה ותורכיה למדינות פדרליות רב-לאומיות, כלומר לפדרציות המורכבות מיחידות אתנוגרפיות מוגדרות שתנהלנה שלטון עצמי'. כן מדגיש המניפסט בהקשר זה סוגיות כלכליות חשובות, כגון הגישה אל הים של ארצות הבלקן, וסוגיות מקומיות, כמו זו של חבל אלזס-לורייין, שעל השתייכותו לגרמניה או לצרפת הוא מציע להכריע במשאל עם. הפרק השלישי עוסק במפורש ב'תביעות היהודיות'. סמלי אולי שהשורה הראשונה בפרק נסמכת על כל העקרונות שהוצגו עד כאן, והשורה התחתונה מציינת ביבושת כי 'תביעות אלו יובטחו בין-לאומית'. ובין השורה הראשונה לאחרונה מופיעות התביעות עצמן:

1. שוויון זכויות אזרחי מלא לכל היהודים בכל הארצות. יחס שווה לאוכלוסייה היהודית שנפגעה במלחמה.
2. הגירה חופשית של יהודים לכל הארצות והתיישבות חופשית שלהם בכל הארצות.
3. ניהול עצמי על בסיס לאומי ברמת המדינה, הפרובינציה והקהילה בארצות שבהן יהודים יושבים בהמוניהם [in masses].
4. ביטחונות להתיישבות יהודית בלתי מוגבלת בארץ ישראל שמטרתה הקמת בית לאומי. לצורך זה יש:
 - א. להסיר את כל החסמים להגירה יהודית, לאפשר את אזרוחם [naturalization] של יהודים, להבטיח פעולה חופשית של כל המוסדות היהודיים שמטרתם התיישבות יהודית.
 - ב. לבסס בארץ ישראל יחסים משפטיים מודרניים וליישם אמצעים חברתיים-פוליטיים מתאימים לקידום הכוחות היצרניים. בהמשך להבטיח שימוש בקרקע של המדינה ובקרקע ללא-בעלים לטובת התיישבות מהגרים ולטובת חסרי קרקע והאוכלוסייה החקלאית הענייה של הארץ.
 5. הפיכתה של ארץ ישראל למחוז מנהלי אוטונומי ומאוחד.
 6. אוטונומיה לאומית של היהודים בארץ ישראל.⁵⁴

'מניפסט השלום' בין אידאולוגיה לפוליטיקה

המניפסט הזה, כמו מסמכים דומים אחרים, היה בבחינת הצהרת כוונות ובסיס למשא ומתן. ואמנם, בכינוס ההכנה לוועידה שהתקיים באוגוסט 1917 נפגשו לוקר ושותפיו עם נציגים של -

הסוציאליסטים הביילרוסים, הסוציאליסטים המהפכנים הלטבים, הסוציאליסטים הליטאים, הסוציאליסטים העממיים הליטאים, הסוציאליסטים הפדרליסטים הגרוזינים, הסוציאליסטים המהפכנים האסטונים, המפלגה הסוציאליסטית הפולנית, ועם נציגים של מפלגת הפועלים הסוציאליסטית העממית הרוסית.

כינוס זה נועד להכין תביעות להכרה בסקציות שהרכיבו את התנועה הסוציאליסטית לא רק על בסיס טריטוריאלי אלא גם על בסיס לאומי, תביעה שגם הסוציאליסטים האוקראינים התכוונו להציג, כפי שלמד לוקר בפגישתו עמם. בלשן מוסיפה כי -

54 מניפסט השלום של פועלי ציון, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Zionism/PZPeaceManifesto.html>

'לאחר מפגש זה פנתה לשכת הברית לפוע"צ ברוסיה בתביעה שינהלו מגעים בנדון עם המפלגות הלאומיות הסוציאליסטיות במקום. גם המפלגה הסוציאלי-דמוקרטית הצ'כית התבקשה להגיע לידי הבנה עם הסלבים הדרומיים והסוציאליסטים האוקראינים באוסטריה. הברית החליטה לא להתעקש על עקרון ייצוגי מסוים אלא להשיג ייצוג בכל מחיר. מהפכת אוקטובר קטעה את המשך הפעילות'.⁵⁵

במילים אחרות, פוע"צ קיוו להשיג הכרה בכך שהבטיחו הכרה. ריבוי הלאומים ברחבי אירופה כולה הפך את המאמץ לבעל סיכוי רב יותר, שכן לא היה סביר שכולם יתנגדו. אדרבא, את עקרון הייצוג האקס-טריטוריאלי אמורים היו לאמץ לא מעט סוציאליסטים-לאומיים.

הפעולה המשולבת הזאת – הפצת מידע, ניסוח עקרונות ופעולה דיפלומטית על הבמה ומאחורי הקלעים גם יחד – הוכיחה את עצמה. למרות התנגדות פעילה ונמרצת של 'הבונד' ליוזמתם של פוע"צ, למדו הציונים-הסוציאליסטים כי תביעותיהם, הן בסוגיית האוטונומיזם הלאומי הן בסוגיית ארץ ישראל, זוכות לתמיכה רחבה מצד הסוציאליסטים באנגליה, בארצות הברית, בצרפת ובארמניה.⁵⁶ חודשיים לאחר הכינוס בשטוקהולם, ב-10 באוקטובר 1917, פרסם הוועד ההולנדי-סקנדינבי מניפסט שבו נאמר כי יש לתבוע 'פתרון בין-לאומי של השאלה היהודית; אוטונומיה אישית ברוסיה, באוסטריה, ברומניה ובפולין, היכן שיש אוכלוסיה יהודית צפופה; הגנה על ההתיישבות היהודית בארץ ישראל'. נוסף על כך דרש המניפסט מהמדינה הפולנית העצמאית 'שתיכון לאחר המלחמה, ערובות להתפתחות הכלכלית ולאוטונומיה של היהודים ושל מיעוטים אחרים'.⁵⁷ ההישג בשטוקהולם לא נתפס מבחינת פוע"צ כסוף פסוק, ופעילות ההסברה נמשכה לאחריו ברחבי אירופה כולה. קרוב לוודאי שמאמצים אלו הם שעמדו מאחורי שילוב תביעות המניפסט של פועלי ציון בתכניות השלום של המפלגות הסוציאליסטיות במדינות ההסכמה שהתכנסו בלונדון בשלהי פברואר 1918, גם ללא נוכחותם של נציגיהם.⁵⁸ את ההישג הזה הצהירתי הזה הגדירה בלשן 'גולת הכותרת של פעילות לשכת הברית בזמן המלחמה', מהלך שבו 'האפילה [פוע"צ] על ההסתדרות הציונית', כהגדרתה.⁵⁹

55 בלשן, איחוד מפולג, 191-192.

56 מסמכי קפלנסקי, ארכיון תנועת העבודה, חטיבה III 11, תיק 20, רשימה I.

57 בלשן, איחוד מפולג, 193.

58 שם, 195-196.

59 שם, 149, והשוו גם שם, 188.

הימים ימי המבוכה הגדולה של שלהי 1917 ותחילת 1918. המהפכה הבולשביקית יצרה אפשרות ל'שלום נפרד', אפשרות שמעצמות ההסכמה ראו בה החלשה של ממש. אמנם הסכם כזה נחתם בסופו של דבר במרס 1918 בברסט-ליטובסק, אך מעצמות ההסכמה לא נחלשו, שכן כשנה קודם לכן הצטרפה ארצות הברית לצדן. בתקופה שבה נחשב העם היהודי גורם משפיע, עשו מעצמות משני הצדדים מאמצים להשיג את אהדת דעת הקהל היהודית ברוסיה ובארצות הברית.⁶⁰ על רקע זה עמלו ציוני גרמניה לרתום את גרמניה לעניין הציוני באמצעות לחץ על תורכיה בעלת בריתן. לחץ זה לא נשא פרי. בד בבד, כאשר התקרבה האפשרות לחתום הסכם שלום נפרד עם רוסיה ניסו ציוני גרמניה להשיג הצהרה תומכת של השלטון החדש בברית המועצות. מנקודת מבט זו נראו הקשרים שפיתחו חברי פוע"צ עם אישים שפעלו במסגרת האינטרנציונל דרך מועילה להשגת היעד. כך יצרו ציוני גרמניה קשר עם חזנוביץ' ולוקר, שנפגשו בשוודיה כדי לדון בעניין עם פנחס רוזנבליט (לימים פנחס רוזן). גם לשלטון הסובייטי החדש היה מה להרוויח מסוג כזה של דיפלומטיה, שכן משא ומתן כזה היה עשוי להוביל גם להכרה בין-לאומית בו עצמו.⁶¹ בעוד חזנוביץ' מקיים מגעים עם המפלגה 'הסוציאל-רבולוציונית' (ס"ר) ברוסיה, נפגש לוקר עם נציגי הבולשביקים בשטוקהולם וביקש מהם להעלות את שאלת ארץ ישראל בשיחות השלום. מגעים אלו התקיימו במצב שבו שום מפלגה סוציאליסטית לא הזדהתה עם הבולשביקים משום שהם פרשו מהאינטרנציונל, אותו ארגון שפוע"צ עמלו קשה כל כך להשתייך אליו. במילים אחרות, לוקר ניהל מגעים עם הבולשביקים, ולמעשה הימר על מעמדם של פוע"צ בעיני מי שהבולשביקים כלל לא החשיבו. מהלך זה נבע מהגישה הפוליטית המעשית שאפיינה את חברי פוע"צ, גישה שלוקר ניסח במילים: 'יש לתחוב את הברזל לכל כבשן'.⁶² לגישה זו היה מחיר, כמובן. פוע"צ הסתכנו בהפניית גב מצד הלא-יהודים חברי האינטרנציונל, ואילו הסוציאליסטים היהודים האנטי-ציונים שתמכו בבולשביקים האשימו את פוע"צ בשיתוף פעולה עם הציונות הבורגנית.⁶³

המהלך שהביא ל'מניפסט השלום' באוגוסט 1917 המשיך לשאת פרי עם כינוסו של האינטרנציונל הסוציאליסטי בברן שבשווייץ בפברואר 1919. לכינוס הגיעו נציגי כל המפלגות הסוציאליסטיות בעולם, מלבד הסוציאליסטים האמריקנים, הבלגים והבולשביקים. אמנם נקבע שחזנוביץ' וקפלנסקי יהיו הנציגים הרשמיים של פוע"צ,

60 ליאונרד שטיין, מסד למדינת ישראל: תולדותיה של הצהרת בלפור (ירושלים: שוקן, 1962); והשוו מתתיהו מינץ, 'לאון חזנוביץ' בפטרוגרד, תחילת 1918, עיונים בתקומת ישראל 7 (1998): 171-172.

61 בלשן, איחוד מפולג, 153.

62 מכתב של לוקר, 14 בינואר 1918, מתוך בלשן, שם, 152.

63 שם, 151.

אך מכיוון שקפלנסקי לא הצליח להשיג ויזה תפס לוקר את מקומו ונשא את הנאום בשם פוע"צ. לוקר מספר:

היתה זו ועידה של מאות צירים [...] מצדה הימני של הבמה הגדולה עמד לוח קיר שחור, שעליו רשם הויסמנס באותיות גדולות את שמו ואת ארץ מוצאו של הנואם [...] כשהוזמנתי אני לנאום והתחלתי צועד לקראת הבמה, התנוצץ לפני פתאום על הלוח השחור: לוקר – ציוני. זו היתה הפתעה, ועלי להודות – בלתי נעימה במקצת.

ומדוע? כי לדבריו התנועה שייצג לא הוצגה 'במלוא מהותה'. 'באופן רשמי', ממשיך לוקר, 'ייצגתי את החלק הארץ-ישראלי של הסקציה הטורקית לשעבר... על כן היה נכון לכתוב: לוקר – ארץ ישראל'. לימים הביא לוקר את הסברו של הויסמנס:

ארץ ישראל לא יכולתי לכתוב, כי לפי שעה אין ארץ ישראל הארץ שממנה אתה בא, אלא הארץ שממנה אתה רוצה לבוא בעתיד. ומלבד זאת, הרי אתה מייצג את התנועה בכל העולם. אם כן, איך יכולתי להביע זאת בדרך אחרת מאשר על ידי המלה ציוני? הרי המלה 'פועלי' מיותרת, כי היא מציינת את הסוציאליזם שלך, והרי הסוציאליזם תנאי מובן מאליו להשתתפות בוועידה. גם אצל האחרים איני כותב שהם סוציאליסטים. זאת יודעים ממילא.⁶⁴

'ובזה נחה דעתי', סיכם לוקר את הסוגיה. נאומו של לוקר שובץ בדיון בסעיף 'חבר הלאומים'. בנאומו עמד לוקר 'על הגורמים שהביאו למלחמת העולם, וביניהם דיכוי לאומים קטנים על ידי המעצמות הקפיטליסטיות', וקרא בשם חבריו להבטיח ש'חבר הלאומים שיווסד אסור שיהיה רק ברית מדינות, אלא כל האומות [...] כולן צריכות להיכלל כחברות שוות זכויות'. בהמשך שיבץ לוקר את 'השאלה היהודית' באמצעות דגש מיוחד ששם על 'שאלת ההתיישבות החקלאית'. טרולסטרה חלק על לוקר בעניין זה, באומרו כי 'אין העולם סובל ממחסור בחקלאות אלא מהשיטה הגרועה של החיים הכלכליים', והוסיף כי 'השאלה היהודית היא שאלה בעלת אופי מיוחד'.⁶⁵ בתשובתו הדגיש לוקר את הצורך למצוא פתרונות ייחודיים – על יסוד מערכת כללים אוניברסלית של קיום הדדי וסובלנות. הצלחתם הדיפלומטית של פועלי ציון, עד כמה

64 לוקר, מקיטוב עד ירושלים, 178.

65 שם, 180.

שהייתה מרשימה ומסועפת, לא הצליחה לבטל קולות מנוגדים שדחו את הציונות – סוציאליסטית או לא – על הסף. קולות אלו הושמעו בעת התרחשות הדברים, ואחר כך קיבלו גם ביטוי היסטוריוגרפי נוקב, גם אם כפי שנראה להלן – בעייתי.

'אינטרסים קולוניאליים' והיסטוריוגרפיה פוסט-ציונית של 'צדק היסטורי'

'מאז 1917', כתב פול קלמן, היסטוריון בריטי מאוניברסיטת מנצ'סטר באחד ממחקריו בנושא, 'תמכה הסוציאל-דמוקרטיה האירופית תמיכה מלאה בציונות'.⁶⁶ קלמן טען במחקרו, שראה אור לפני כעשרים שנה, כי 'הציונות הסוציאליסטית נשאה חן בעיני הסוציאל-דמוקרטיה באירופה', בשל מה שהוא הגדיר 'הקולוניאליזם החיובי' שנקשר בשמה של הציונות הסוציאליסטית. קלמן טען כי הצלחתם של פוע'צ להשפיע השפעה משמעותית על 'הסוציאליסטים המערבים', עמדה ביחס הפוך למשקלה של המפלגה בתנועה הציונית, קל וחומר למשקלה בסוציאליזם העולמי. את ההצלחה הזאת הסביר קלמן לאו דווקא ביכולתם של פוע'צ להוביל מהלכים כמו שתוארו לעיל, אלא בנטייתם של רוב מנהיגי הסוציאל-דמוקרטיה להתרשם מ'הסוציאליזם הקונסטרקטיבי' של הציונים הסוציאליסטים בארץ ישראל, או ליתר דיוק מהאופן שבו היה אפשר להציגו. קלמן הסביר כי הואיל והיה מדובר בסוציאליזם של 'בניין אומה', חף ממלחמת מעמדות, סוציאליזם אבולוציוני, ולכן לא אלים, הוא שימש מופת עבור רוב מנהיגי הסוציאל-דמוקרטיה האירופית, שעמדו בשנות העשרים במאבק תודעתי נגד הקומוניזם הסובייטי, שייצג את ההפך הגמור. לשווא – לגישת קלמן – עמלו אישים כמו קאוטסקי ואדלר להראות כי לא מיניה ולא מקצתיה, שהרי הציונות – סוציאליסטית או לא סוציאליסטית – היא בדיה משום שהיהודים אינם עם. לא הועילה אפילו התנגדות 'הבונד' לציונות הסוציאליסטית. 'בשנות השלושים', הדגיש קלמן, 'עם התגברות זרם הפליטים היהודים בשל רדיפות הנאצים, הפרו-ציונות נתמכה מהחשש שההתיישבות המחודשת של יהודים באירופה תחזק את האנטישמיות ואת הימין הקיצוני'.⁶⁷

על פי דבריו, גיבש קלמן את טיעונו בעזרת 'אחמד סעדי וזוהייר סבאח',⁶⁸ והם, כמובן, אינם טיעונים חדשים. למעשה, הם עלו נגד הציונות מראשיתה ולאורך

Paul Kelemen, 'In the Name of Socialism: Zionism and European Social Democracy in the Inter-War Years', *International Review of Social History* 41 (1996): 331

שם, 336-331. ⁶⁷

אחמד סעדי מלמד באוניברסיטת בן-גוריון וזוהייר סבאח באוניברסיטת ביר זית. ⁶⁸

התפתחותה וביחס ישיר להצלחתה. עם זאת, הדיון המיוחד של קלמן מהזווית של הסוציאליזם המערבי חשוב לענייננו במיוחד, שכן הוא מעמיד בספק גדול את הפרוגרסיביות של פוע"צ, כלומר של מי שדרכה ההיסטורית הייתה בסופו של דבר דרכו ההיסטורית של הזרם המרכזי בציונות ובמדינת ישראל, בוודאי עד 1977. גם לעובדה שדבריו פורסמו בימי השיא של האופוריה הקצרה שנקשרה ב'תהליך אוסלו' יש חשיבות, שכן בתקופה שבה היה נראה שהסכסוך היהודי-פלסטיני עומד לפני פתרון היה חשבון נפש היסטורי עניין רצוי ומובן. נוסף על כך, שנות התשעים של המאה העשרים היו תקופת הזוהר של 'ההיסטוריה החדשה' בהקשרה המקומי והעולמי גם יחד.⁶⁹

בשל חשיבותם יעמוד המשך הפרק הנוכחי על טיעוניו הרחבים של קלמן, הפרק הבא ישוב לטיעוניו המתמקדים בתקופה הרלוונטית לביקורת על 'מניפסט השלום', ואחריו יבוא, כאמור, הפרק האחרון שיתמקד ב'תזכיר המיעוטים' של מפא"י משנת 1942. ובכן, טיעונו של קלמן חובק כמה מרכיבים, ויחדיו הם מצטרפים לביקורת פוסט-קולוניאליסטית שגורה, שלפיה הציונות הייתה זרוע של הקולוניאליזם האימפריאלי המערבי; הציונות הייתה ועודנה נטע זר במזרח התיכון; הציונות ותומכיה במערב – בין שהיו 'ליברלים' כבלפור ואחרים, בין שהיו 'סוציאליסטים' כרמזי מקדונלד ואחרים – ביססה את דרכה על הנחות יסוד מוטעות או מעוותות, כגון ההנחה שהמזרח 'מפגר', שהפלאח הערבי היה נטול רגש לאומי-ערבי וחקלאי 'פרימיטיבי', ובאותה הרוח, ש'האפנדים' היו אנשי שררה רודפי בצע שאת שיתוף הפעולה שלהם בתהליך ההשתלטות הציונית על המרחב הערבי האותנטי היה אפשר לקנות בכסף; בהמשך, לאחר שהמנדט אפשר למאות אלפי יהודים להתיישב ברחבי הארץ הערבית, נקטה תנועת העבודה הציונית מדיניות מכוונת של אפליה אנטי-ערבית, עודדה 'עבודה עברית' והמריצה את הצרכנים לקנות 'תוצרת הארץ', כלומר את התוצרת היהודית; ולבסוף, הנישול הקולוניאליסטי שנשען על כידוני האימפריאליזם הבריטי הסתיים בטיהור אתני.⁷⁰

קלמן אינו מציג את כל הטיעונים האלה במפורש, אבל מאמרו משקף את קו המחשבה הזו, ומבחינות מסוימות, מוסיף עליו ממדים חשובים מנקודת המבט הסוציאליסטית או הפרוגרסיבית. למשל, קלמן עוסק בוויכוח על סוג המחרשה המתאים לחקלאות בארץ ישראל: ראשית הוא מביא מדבריו של הנרי סנל נגד 'מחרשת היתד'

69 ריצ'רד ג' אוואנס, *בצילו של היטלר* (תל אביב: עם עובד, 1989); יואב גלבר, *היסטוריה זכרון ותעמולה: הדיסציפלינה ההיסטורית בעולם ובארץ* (תל אביב: עם עובד, 2007).

70 Ilan Pappé, *The Ethnic Cleansing of Palestine* (London and New York: Oneworld Publication, 2006)

הערבית 'הפרימיטיבית' ומוסיף כי סגל היה 'בצעירותו חקלאי ולכן חש בר סמכא להביא דעתו בנושא'. אלא שבהמשך מציב קלמן חוות דעת הפוכה של מומחה איש הסוכנות היהודית, 'אדם שאין לחשוך בו בהטיה פרו-ערבית', שב-1930 הסביר את יתרונה של 'מחרשת היתד' הערבית על פני המחרשה האירופית הכבדה.⁷¹ בהקשר דומה מביא קלמן עדות של דוד הכהן שסיפר בזיכרונותיו על קשייו להגן על מדיניות ההסתדרות להעדיף 'עבודה עברית' ולעודד קנייה של 'תוצרת הארץ', מדיניות שכללה 'שפיכת נפט על עגבניות של ערבים, שבירת ביצים שהביאו לשוק חקלאים ערבים' וכיוצא באלו פעולות אלימות שמטרתן, מבחינת קלמן, הייתה ללמד על האופי האנטי-פרוגרסיבי, קל וחומר אנטי-סוציאליסטי, של תנועת העבודה הציונית.⁷² חשובות לא פחות מהאלימות המגונה הזאת היו סוגיות בסדר גודל אחר, ובראשן דילמת 'החרם' שהטילו במערב החופשי על הפשיזם הנאצי ובעיית הפליטים (ברובם יהודים) שהלכה והתגברה לקראת פרוץ מלחמת העולם השנייה. בעניין ה'חרם', קלמן מצביע על 'הסכם ההעברה' שחתמה הנהגת הסוכנות - בעת היא (1933) בראשות אנשי מפא"י - עם הנאצים, הסכם שפגע, כמובן, ביעילות ה'חרם'.⁷³ בעניין הפליטים היהודים טוען קלמן טיעון מרתק:

בחירתם של הסוציאלי-דמוקרטים לראות בלאומיות היהודית לאומיות הנשענת על ערכים אוניברסליים, ולעומת זאת לחשוב שהעוינות הערבית נובעת מאינטרסים דתיים ופיאודליים צרים, נבעה לא רק מהרצון לזהות את החלוץ הציוני בפלשתינה עם הציוויליזציה האירופית ועם הסוציאליזם, אלא גם מדעות קדומות אנטישמיות.⁷⁴

אנטישמיות זו נחשפה במלואה על רקע התגברות זרם הפליטים היהודים מגרמניה, כאשר הפרוגרסיביות של הסוציאלי-דמוקרטיה במערב נשחקה לנוכח העלייה בנתוני האבטלה וחיזוק הפרוטקציוניזם מהסוג של 'צרפת לצרפתים', כפי שזעקו חברי ה-CGT בפריז ב-1938.⁷⁵

נבחן טענות אלו אחת לאחת. מחרשות יתד ערביות קיימות היום - ולמעשה כבר עשרות שנים - במוזאונים בלבד. החקלאות הפרימיטיבית הצליחה להפיק כ-30

Kelemen, 'In the Name of Socialism', 339-340	71
שם, 343.	72
שם, 346-347.	73
שם, 345.	74
שם, 349.	75

ק"ג חיטה מדונם במקרה הטוב, ואילו החקלאות שפיתחה ההתיישבות הציונית לא רק הגדילה את השטח המעובד וחשפה עוד מקורות מים, אלא גם העלתה את היבול עד פי עשרה. מנקודת מבט פרוגרסיבית וסוציאליסטית גם יחד, ברור לחלוטין כי 'הקולוניאליזם' המגונה הביא לקדמה. שיטת המירכאות הנהוגה בדיון ההיסטוריוגרפי, קרי הבוז הסמוי שננקט, למשל, במילה 'מפגר' (ולא מפגר),⁷⁶ נועדה להשיג מטרה תודעתית כפולה: האחת – להצביע על התנשאותם של 'הקולוניאליסטים', והשנייה – לרמוז שאין שחר לטענות על העוני הכלכלי שנהג באזור מסוים, ובכך להשמיט את ההצדקה לפיתוח. אלא שאכן, עד שנות השבעים של המאה התשע-עשרה הייתה ארץ ישראל מפגרת, ענייה, שכוחת אל ועלובה. כפי שסיכם זאת חוקר ארץ ישראל יהושע בן-אריה, 'הדימוי של ריקנות ועזובה התחזק מחמת הנחשלות הרבה של החקלאות, המסחר, המלאכה, התחבורה ושאר ענפי הכלכלה בארץ. לכל אלה היה צביון מסורתי, מפגר וקופא'.⁷⁷ אם להתבסס על מקור אחר, 'שאינ לחשוד בו בהטייה' כלשהי, דו"ח ועדת אונסקופ,⁷⁸ עמד יבול הדגנים הערבי על שמינית מהיבול היהודי, אף שמספר הערבים היה כפול ממספר היהודים ושיעור החקלאים בהם גבוה בהרבה. נתון נוסף המדבר בעד עצמו: תושבי ארץ ישראל המנדטורית היו תלויים ביבוא של כחמישים אחוזים מהתצרוכת הקמח השנתית שלהם. ועוד נתון שהביאה הוועדה: כשבעים וחמישה אחוזים מיצור הדגנים במגזר היהודי נמכרו בשווקים, ואילו שבעים וחמישה אחוזים מהדגנים שגודלו במגזר הערבי צרכו החקלאים עצמם. הוועדה ציינה את הסיבות לכך: בארץ שבה הגשמים קובעים 'את טיבה וגורלה של החקלאות [...] חקלאים יהודים הקדישו שימת-לב רבה לבעיות השקאה', שכן 'החקלאות היהודית היא בכללה מתקדמת, מדעית ונסיונית'. הוועדה גם ציינה, בניגוד גמור לפרשנותו של קלמן, שלא רק ש'ההון והמומחיות שהיהודים הביאו לחקלאות [...] באמת מאפשרת לומר ש[הם] הפכו מדבר לגן פורח', אלא ש'אולי הקיבוצים הם המביעים מבע מושלם

76 שם, 337. המילה היא backward, כלומר 'backward'. חשוב להדגיש כי לא מדובר רק בסוג מסוים של היסטוריוגרפיה. מירכאות מלגלגות או מבטלות מסוג זה מופיעות בכל היסטוריוגרפיה אפולוגטית או תוקפנית. הן רווחות, למשל, בכתיבה על אודות מעברם של היהודים ממצאאות 'מסורתית' למציאות 'מודרנית', בעיקר במקרים שבהם לא יהודי משמיע ביקורת על היהודים. דוגמה מובהקת היא המירכאות המתלוות תדיר למילה 'פרודוקטיביזציה', מירכאות שמהן על הקוראים להבין שמצד היהודים לא הייתה שום בעיה של עיסוק כלכלי, ושכל דרישה של לא-יהודים (או של יהודים שאימצו את נקודת מבטם רחמנא ליצלן!) ל'פרודוקטיביזציה' מעידה על 'התנשאות' במקרה הטוב, ובמקרה השכיח – על אנטישמיות.

77 יהושע בן-אריה, 'הנוף היישובי של ארץ-ישראל ערב ההתיישבות הציונית', בתוך משה ליסק וגבריאל כהן (עורכים), תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל מאז העלייה הראשונה: התקופה העות'מנית – חלק ראשון (ירושלים: האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים ומוסד ביאליק, 2008), 138.

ביותר של רוח ההקרבה והקואופרציה [הדגשה שלי, א"מ], שבכוחה הושג כל מה שהושג'.⁷⁸

הגישה המתאפיינת ב'שיטת המירכאות' מתעלמת גם מהשאלה עד כמה תרם 'הסכם ההעברה' לפיתוח הארץ. צעד כזה הרי ישמיט את הקרקע מתחת לטעון הציוני ו'הקולוניאלי' גם יחד, שלפיו אכן הייתה ארץ ישראל 'מפגרת ונחשלת', והציונות (ולא רק היא, כמובן) תרמה לפיתוחה לרווחת כל תושביה, לרבות עשרות אלפי ערבים שהיגרו אליה בתקופת המנדט מרחבי המזרח התיכון. אדרבא, דיון ענייני כזה בתרומת 'ההעברה' לשגשוג בארץ ישראל התחולל בתקופה שבה סבל רוב העולם מהשפעות 'השפל הכלכלי'. האלימות החמורה שדוד הכהן העיד עליה מגונה ללא ספק, והיא וכמותה הן כתם בתולדות הציונות. אלא שאין צורך במבט היסטוריוגרפי לאחר. דברי ביקורת חמורים נגד התנהגות כזאת הושמעו בציבור היהודי בזמן אמת.⁷⁹ עם זאת, גם אילו לא הייתה כלל אלימות על רקע לאומי, אפשר לטעון שהמדיניות הציונית של 'עבודה עברית' ו'תוצרת הארץ' היא מדיניות שוביניסטית ומפלה. אלא שטענה כזאת מתעלמת מיסוד היסודות של הלאומיות בכלל, ושל הלאומיות היהודית בפרט: התנועה הלאומית היהודית קמה קודם כול כדי להציע מזור לבעיותיו של העם היהודי. כמו כל תנועות השחרור הלאומיות בלי יוצאת מהכלל, יעד זה בא על חשבון לאומים אחרים, ובמקרה הציוני על חשבון הלאומיות הערבית. כאמור, לא רק על חשבון אלא גם על חשבון, שכן כמו במקרים רבים אחרים, שחרורו של העם היהודי ממצבו הרעוע, שנבע קודם כל מהיותו מיעוט, הביא גם ברכה לשכניו.

המסקנה המתבקשת, לכאורה, שהלאומיות היא שורש כל הצרות בעולם ולכן יש להתרחק ממנה ולייחל להסתלקותה אולי יפה ונכונה, אולם לא רק שהיא מנוגדת למה שהתרחש בהיסטוריה האנושית, אלא שהיא חסרת שחר גם במציאות ימינו, והדברים ידועים. כידוע, בתקופה הנידונה במאמר זה נקטו כמה יהודים בעלי מוסר נשגב גישה כזאת וניסו לצמצם, ואולי אף לבטל, את הלאומיות היהודית כדי שלא לפגוע חלילה בלאומיות הערבית. כישלונה של תנועת 'ברית שלום' לפייס את הערבים באמצעות ויתור על עקרונות היסוד של הציונות, אמור להדהד עד עצם היום הזה באוזני כל מי שמתקשה להבין כיצד אפשר לבטל את זכות ההגדרה העצמית של היהודים כדי להבטיח את זכות ההגדרה העצמית של הערבים. אחת משתיים: או שעקרונות הלאומיות פסול, ואז כשם שאין עם יהודי אין עם פלסטיני, או שיש עם פלסטיני, ואם כך, בוודאי ובוודאי שיש עם יהודי. פתרונות הנבנים על יסוד סרגל מוסרי של מלאכים אולי

78 דיון וחשבון מאת הוועדה המיוחדת לארץ ישראל של האומות המאוחדות לאסיפה הכללית (הארץ, ללא מקום ושנת הוצאה), 13.

79 חזן, מתינות, 182-200, 205, 229 ועוד.

מלכבים ומרוממים את הרוח, אך אנשים בשר ודם מסוגם של דוד הכהן, חיים ארלוזורוב וחיים וייצמן, ניסו 'לרבע את המעגל' ולקדם פשרות במציאות אנושית מורכבת ומלאת סתירות. דוד הכהן ואחרים השחיתו יכול של חקלאים ערבים, אך העלייה היהודית הגדילה את שוק הצרכנים, הביאה הון רב לפיתוח הכלכלה של ארץ ישראל, ותשלומי המסים שלה הופנו ברובם לטובת האוכלוסייה הערבית.⁸⁰

ביחס לטענה החוזרת ונשנית נגד הציונות־הסוציאליסטית שנמנעה ואף סלדה משיתוף פועלים ערבים באיגודיה המקצועיים בארץ, יש להציג קודם כול את ההקשר ההיסטורי הראוי ולהכיר את ההתפתחויות ההיסטוריות בתנועת העבודה הערבית בפלשתינה. ארגון העובדים הראשון בפלשתינה קם ב־1925, ושמו היה 'איגוד העובדים הערביים בפלשתינה' (PAWS). כמו במקומות אחרים, התפתחות הארגון הייתה קשורה למידת התמורה הכלכלית־חברתית בחברה הערבית. בשנות השלושים, ככל שהתגברה ההגירה מהכפר – לאו דווקא הארץ־ישראלית – אל העיר, כך הלך והתחזק הארגון. ב־1930 קם ארגון נוסף, בחיפה, שאיגד בעלי מקצועות מתקדמים יותר, כגון טכנאים והנדסאים. עם זאת, בשני הארגונים היה מספר החברים נמוך למדי, שכן באותה עת רק כשמונה אחוזים מהגברים הערבים בגיל העבודה התפרנסו מתעשייה כלשהי. באותו הזמן קם עוד ארגון מקומי בעיר יפו – 'פדרציית העבודה הערבית' (AWF). אף שב־1937 מנה ארגון זה 4,700 חברים, מרכזה של תנועת הפועלים הערבית על ענפיה היה בחיפה, שעברה תהליך נמרץ יותר של תיעוש. 'המרד הערבי' קטע את ההתפתחות הזאת – בשנת 1935, שנה של גאות כלכלית, קיימה תנועת העבודה הערבית חמישים ושמונה שביתות, רובן מוצלחות, ואילו בשנה שלאחר מכן היא הצליחה לקיים רק אחת־עשרה. המשבר הכלכלי שנילווה לשביתה הכללית של הערבים בארץ ישראל הביא לא מעט פועלים להשתתף בתנועות טרור, כגון תנועת עז א־דין אל־קסאם. מלחמת העולם השנייה הביאה כידוע לשגשוג כלכלי בארץ ישראל, שהייתה אחד ממרכזי ההספקה של הצבא הבריטי. במהלך המלחמה הגיע מספר המועסקים הערבים בתעשייה למיניה לכמאה אלף איש, שהיו כשלושים וחמישים אחוזים מכלל כוח העבודה, ועל רקע זה נוסד

80 'בשנת 1935 [...] חלקו של היישוב היהודי בתקבולי הממשלה [...] נאמד ב־64% [...] בנטל המסים לנפש עלה היחס יהודים ערבים מפי 3 לפי 5 [...] בין 1926 [...] ל־1935 [...] נטל המיסוי היחסי עלה במשך הזמן ביישוב היהודי מ־15 אחוז של התוצר ל־17 אחוז של התוצר וירד במגזר הערבי מ־12 אחוז של התוצר בשנות העשרים ל־10.5 אחוז של התוצר בשנות השלושים' (נחום גרוס, 'המדיניות הכלכלית של ממשלת ארץ־ישראל בתקופת המנדט', בתוך נחום גרוס, לא על הרוח לבדה: עיונים בהיסטוריה הכלכלית של ארץ ישראל בעת החדשה [ירושלים: מאגנס ויד יצחק בן־צבי, 2000], 199). הנתונים האלה אמורים לסתום לחלוטין את הגולל על טיעון 'הקולוניאליזם הנצלני', וזאת עוד לפני שמביאים בחשבון כי המגזר היהודי הוא האחראי הראשי לגידול בתוצר.

ב־1942 ארגון פועלים נוסף בעל אוריינטציה קומוניסטית, ושמו 'הפדרצייה הערבית של האיגודים המקצועיים וחברות העובדים' (FATLUS). מרכזה של הפדרצייה היה גם הוא בחיפה, מנהיגיה טענו לייצוג של אלפי חברים ושופרה היה העיתון אל-אתיחאד שנוסד ב־1944 ויוצא לאור גם היום.⁸¹

על רקע תיאור זה מתבררות שתי סיבות לשיתוף הפעולה החלקי, בלשון המעטה, בין שתי תנועות הפועלים, היהודית והערבית: סיבה כלכלית וסיבה לאומית. הסיבה הכלכלית – קצבו של תהליך התיעוש בשתי החברות ועומקו. כמו במקומות אחרים בעולם, ככל שהפירמה המסוימת הייתה גדולה יותר, כך היה קל יותר לארגן פועלים בני עמים שונים תחת אותה המטרייה. התעשיות הערבית והיהודית היו בדרך כלל קטנות. במקרים הפוכים 'עקרון הגודל' השפיע לחיוב: ב־1945 דווח כי 'חלק גדול מקרב 800 הפועלים הערביים' במפעלי האשלג אוגדו במסגרת ההסתדרות,⁸² ובאפריל 1946 התנהלה בהצלחה שביתת 23,000 עובדי תחבורה ותקשורת, יהודים וערבים גם יחד. הצלחה דומה נרשמה גם שנה לאחר מכן.⁸³ הסיבה הלאומית – העימות היהודי-ערבי השפיע, כמוכח, גם על תנועת הפועלים הערבית. כשם שבמגזרים אחרים של החברה הערבית נוצר פיצול בין בעלי גישות שונות ומנוגדות,⁸⁴ כך גם בתנועת הפועלים הערבית, ופיצול זה השפיע על הנכונות לפעולה משותפת ערבית-יהודית בתחום יחסי העבודה. בשנות העשרים הוקם ארגון גג – 'ברית פועלי ארץ-ישראל', ובמסגרתו התאפשר מדי פעם בפעם שיתוף פעולה כזה,⁸⁵ אך הוא היה יוצא מהכלל. כמו ברחבי העולם כולו, לצערם של בעלי השקפות פרוגרסיביות 'פילוסופיות' ולא 'היסטוריות',⁸⁶ עמדה ההזדהות המעמדית בצלה של ההזדהות הלאומית.

מתוך אותו הגיון ראוי לשפוט את עמדתם של הסוציאליסטים במדינות מוכות האבטלה במערב. לא הייתה סתירה בין הזדהות הסוציאליסטים במערב עם הציונות,

- Jane Power, "Real unions": Arab organized labor in British Palestine', *Arab Studies Quarterly* 20 (Winter 1998): 13-28 81
- ה' ברמן ללוקר, 6 בספטמבר 1945, ארכיון תנועת העבודה, חטיבת ברל בצנלסון, חטיבה IV-104-71-2-29 82
- Power, 'Real unions', 19 83
- יהושע פורת, *ממהומות למרידה: התנועה הלאומית הפלסטינאית 1929-1939* (תל אביב: עם עובד, 1978); דן הורוביץ ומשה ליסק, *מישוב למדינה: יהודי ארץ ישראל בתקופת המנדט הבריטי כקהילה פוליטית* (תל אביב: עם עובד, 1977), 32-33. 84
- יוסף גורני, *השאלה הערבית והבעיה היהודית* (תל אביב: עם עובד, 1985), 177. 85
- הבחנה זו משמשת אותי בעקבות עמוס הופמן, *מהפכה של הרוח: נאורות ומהפכה בצרפת של המאה ה־18* (תל אביב: רסלינג, 2012), 60-19, 376-367. וראו Azar Gat and Alexander Yakobson, *Nations: The Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013) 86

לכין קריאתם 'צרפת לצרפתים' במציאות של מצוקה כלכלית חריפה ומחריפה, במיוחד משום שבימי 'ועידת אוויאן' (ולפניה ואחריה) הייתה ארץ ישראל הפתרון המקובל לבעיית הפליטים היהודים. קלמן מציין כלאחר יד את רעיון החלוקה שעלה ב-1937, ושם הערבים היו מקבלים אותו היה אפשר להגיע לפתרון חלקי, פרוגרסיבי במהותו, שהיה מותיר לכל הצדדים (ערבים, בריטים ויהודים) יותר מחצי תאוותם בידם: הערבים היו מקבלים שמונים אחוזים משטח ארץ ישראל המנדטורית, בלי הצורך לסבול את זרם המהגרים היהודים, אך עם שימור היתרונות הכלכליים שהם הביאו עמם;⁸⁷ הבריטים היו נדרשים להתמודד עם סכסוך לאומי אחד פחות בלבן של האזור החשוב ביותר מבחינת האימפריה בכלל, וערב מלחמה עולמית בפרט; והיהודים היו נותרים עם פיסת אדמה בת כמה אלפי קמ"ר שבה היו יכולים לקלוט מאות אלפי יהודים ולבסס את ריבונותם החיונית כל כך מנקודת מבטם בהיותם מיעוט לאומי שבמקום אחד בעולם רצה להיות רוב. אולם קלמן לא מזכיר ולו במילה אחת את הסרבנות הערבית להכיר בלאומיות יהודית, אולי משום שבין 1937 (ולמעשה, מ-1920) ועד 1996 (שנת פרסום מאמרו) לא חל שום שינוי של ממש בזירה זו. לסרבנות זו היה מחיר אנושי כבד. עוד עניין שקלמן מתעלם ממנו הוא התוכן הממשי של הספר הלבן של מאי 1939: 75,000 עולים יהודים בחמש השנים הבאות (15,000 לשנה, וגם זאת על פי הקריטריונים שנקבעו עוד בשנות העשרים), ולאחריהן – כלומר ב-1944 – 'הרוב בפלשתינה יחליט'. עוד עניין שהוא איננו מזכיר, כמובן, הוא שבספטמבר 1939 פרצה מלחמה באירופה, ויהודי שלא הספיק לצאת ממנה, עמד בפני איום ממשי. הסוכנות היהודית עשתה כל שביכולתה לממש את המכסה הזעומה הזאת – 75,000 איש – או לפחות את חלקה מיד, 'על חשבון המכסה הכללית', ואילו הממשלה הבריטית עמדה כחומה בצורה וסירבה לבקשה הזאת בטענה שהדבר יפגע באינטרסים הערביים.⁸⁸

'השיקולים שהזינו את הגישה הפרו-ציונית של הסוציאליסטים בין מלחמות העולם', סיכם קלמן, 'אינם מתאימים לחלוטין להיסטוריה ההרואית של האנטי-פשיזם או האנטי-קולוניאליזם העקבי שהסוציאליסטים טוענים לו. האווירה הפוליטית באירופה אחרי 1945 לא הביאה להערכה מחדש. תמיכה רחבה במדינה יהודית התקבלה כחובת פיצוי ליהודים ששרדו את ההשמדה הנאצית'. דברים אלו אינם

87 האחדות הכלכלית הטבעית של הארץ כולה הייתה מבטיחה למדינה הערבית את היתרונות הכלכליים העצומים של העלייה היהודית, להוציא, כמובן, את האפשרות להמשיך ולספסר בקרקעות ובתודעה הלאומית הערבית גם יחד, הרי ידוע שרבים מהערבים שצעקו בוקר נגד מכירת אדמות ליהודים, מיהרו לחתום עמם עסקאות אחר הצהריים. ראו אריה אבנרי, ההתיישבות היהודית וטענת הנישול 1878-1948 (אפעל: יד טבנקין, 1980).

88 טוביה פרילינג, חץ בערפל: דוד בן-גוריון, הנהגת היישוב ונסיגות הצלה בשואה (שדה בוקר: המרכז למורשת בן-גוריון, 1998), עמ' 297.

עומדים במבחן הביקורת, ומטרתם, כנראה, לשמש מבוא לשורת הסיכום של קלמן, שבה הוא בא חשבון עם הסוציאליסטים במערב 'הממשיכים' גם היום לסבול מעיוורון חלקי בכל הקשור לסכסוך הישראלי-ערבי.⁸⁹ נניח לחשבוננו האקטואלי של קלמן שאינו עומד במבחן הביקורת. כפי שהראה רוברט ויסטריך, העיוורון של הסוציאלי-דמוקרטיה האירופית בימינו נוטה לכיוון האנטישמיות דווקא.⁹⁰ כך או כך, לב העניין הוא הדיון ההיסטורי, ולכן יש להתייחס לטיעונו ההיסטוריים של קלמן. בקצרה, השמדת היהודים במהלך מלחמת העולם השנייה לא הביאה לשינוי של ממש בדיון בשואת היהודים ובשאלת ארץ ישראל. הוויכוח בשתי השאלות האלה המשיך כאילו לא הייתה מלחמה ולא הייתה השמדה. מלמדת על כך, למשל, העובדה שבאוגוסט 1945 עלתה לשלטון בבריטניה, על יסוד הניצחון האלקטוראלי הגדול ביותר בתולדות הדמוקרטיה האנגלית, מפלגת הלייבור. על עמדתה של הלייבור כלפי שאלת ארץ ישראל אין צורך להכביר מילים. בריטניה בתקופת ממשלת הלייבור עשתה כל שביכולתה כדי להשלים את הנסיגה ממדיניות הבית הלאומי שהתחייבה לה שלושים שנים קודם לכן.⁹¹ על חוסר השחר בטיעונו של קלמן מלמדים גם משפטי נירנברג, שלא כללו את השמדת היהודים ברשימת פשעי הנאצים נגד האנושות. ולבסוף, על טעותו המהותית של קלמן אפשר ללמוד מעיון בדו"ח ועדת החקירה לעניין ארץ ישראל (ועדת אונסקו"פ), שגם בו לא הובאה השמדת היהודים בחשבון. שיקולה המרכזי של הוועדה היה אותו השיקול שהביא את הרצל בזמנו, את פוע"צ אחריו, וגם את וייצמן ומנהיגים אחרים אל הרעיון הציוני: זכויות המיעוטים להגדרה עצמית. זכויות אלו הן שעמדו לנגד עיניהם של חברי ועדת החקירה, והן שעמדו לנגד עיניהם כאשר (שוב) המליצו לחלק את הארץ שתי מדינות לאום דמוקרטיות, אחת ערבית-דמוקרטית והשנייה יהודית-דמוקרטית.⁹²

'אוסטרו-מרקסיסטים', אנטישמיות ומשגים דיפלומטיים

תשומת לב מיוחדת מקדיש קלמן לגישתם של האוסטרו-מרקסיסטים, וראוי לעמוד על הדברים מקרוב. שלילתה המוחלטת של הציונות מצדם של מקס אדלר, קרל קאוסקי ואוטו באואר פרדוקסלית לכאורה, שכן האוסטרו-מרקסיזם שניסחו היה אולי הזרם

- 89 Kelemen, 'In the Name of Socialism', 340
- 90 Robert S. Wistrich, *From Ambivalence to betrayal: The Left, the Jews and Israel* (Nebraska University Press, 2012)
- 91 ראו, למשל, יוסף הלר, **במאבק למדינה: המדיניות הציונית בשנים 1936-1948** (ירושלים: מרכז שז"ר, 1985).
- 92 ראו דו"ח אונסקו"פ, הערה 78 לעיל; והשוו חורחה גארסיה גרנדוס, **כך נולדה מדינת ישראל: הדרמה כפי שראייתה במי עיני** (ירושלים: אחיאסף, 1949).

הסוציאליסטי הבולט ביותר שטען בשם המרקסיזם שאין סתירה בין סוציאליזם ללאומיות. זו הייתה הרי תפיסת עולמם של הציונים הפרוגרסיבים בכלל, ושל האגף הסוציאליסטי לזרמיו בפרט. אלא שמנקודת מבטם של אבות האוסטרו-מרקסיזם היה מדובר, כאמור, רק בפרדוקס לכאורה. אכן, לאומיות חייבת להיות סוציאליסטית, אך היא קודם כול חייבת להיות לאומיות, ורשימת המרכיבים המגדירה לאומיות איננה חלה על היהודים.⁹³ עניין זה בולט על רקע העובדה שההגות האוסטרו-מרקסיסטית הייתה מקור השראה לציונים סוציאליסטים ולבונדיסטים גם יחד. 'חיבורו של אוטו באואר', כתבו שלום וורם ודוד ליבשיץ על הספר **הבעיה הלאומית והסוציאלי-דמוקרטיה** שפרסם באואר ב-1907, 'השפיע השפעה גדולה ביותר על התיאוריות של זכויות המיעוטים, ובייחוד על התנועות למען אוטונומיה לאומית [...] בין השאר הושפעה ממנו מפלגת "הבונד", ובעקיפין הייתה לו השפעה על מצעי התנועה הציונית'.⁹⁴ למעשה, הייתה לבאואר גם השפעה ישירה על התפתחות המחשבה הציונית-סוציאליסטית של פוע"צ. ב-1916 פרסם ברל לוקר מאמר בכתב העת *Der Jude* בעריכתו של מרטין בובר, ובו כתב על 'עבודתו המצוינת של אוטו באואר' על אודות 'יסודותיה של ההתבוללות הלאומית' שראתה אור ב-1912. על סמך 'שמונה חוקי ההתבוללות' של באואר דווקא התכוון לוקר, ואף הצליח, להראות את טעותו של ההוגה האוסטרו-מרקסיסט.⁹⁵ לוקר הצביע שוב על מה שכולם ידעו, כלומר על קיומו של 'פרולטריון יהודי [ההולך] וגדל', האנוס לבקש לו פרנסה היום, כמות

93 Kelemen, 'In the Name of Socialism', 334

94 שלום וורם ודוד ליבשיץ, **אנתולוגיה של המחשבה הסוציאליסטית 1789-1939** (תל אביב: עם עובד, 1962), 553.

95 מאמרו של לוקר הודפס מחדש בספרו ברל לוקר, **בחבלי קיום ותקומה: כתבים ונאומים נבחרים** (ירושלים: מוסד ביאליק, 1963), 72. החוק הראשון: 'ככל שגדול המיעוט, פוחת כוח משיכתו של הרוב; ככל שפוחת המיעוט מובטחת יותר ההתבוללות'. השני: 'כל שקטן חלק המיעוט בכלל האוכלוסייה, קלה ההתבוללות'. השלישי: 'ההתבוללות קלה יותר במקום שהמיעוט מפוזר ומעורה במשכנות הרוב; ההתבוללות קשה יותר ככל שהמיעוט מצטופף ונפרד ממקומות מגוריו של הרוב; ההתבוללות נמנעת לחלוטין במקום שיישובו של המיעוט מהווה אי לשוני המנותק לחלוטין ממקומות מגוריו של הרוב'. הרביעי: 'התבוללות הלאום קלה יותר ככל שהמיעוט והרוב דומים זה לזה מבחינת הגזע והתרבות, הדת והשפה'. החמישי: 'אין המיעוטים מתבוללים אלא משהם מוצאים בקרב הרוב מעמד הדומה להם מבחינת משלח היד, טיב העבודה והתרבות. לעולם ההתבוללות היא הסתגלות לחברים למעמד'. השישי: 'מלחמות כלכליות, חברתיות, מדיניות ודתיות מקילות על ההתבוללות, מלחמות לאומיות מקשות עליה'. השביעי: 'ככל שגדולה האומה מבחינת מספרה, עושרה, עוצמתה ותרבותה, גדול כוח משיכתה לגבי המיעוטים הזרים שבשטחה, וכן גדול כוח התנגדותם של מיעוטיה בשטחים זרים'. השמיני: 'ההתבוללות קלה ככל שרפה וארעית יותר תגבורתו של המיעוט וקשה ככל שגדלה וקבועה יותר תגבורתו של הרוב'. ראו שם, 72-80. בהמשך דינו מיישם לוקר את רשימת החוקים הזו למקרה היהודי. ראו: מנור, **ברל לוקר**, 39-45.

שהוא, על שפת האידיש שלו ושאר סגולותיו הלאומיות המיוחדות' (ההדגשות שלי, א"מ). לוקר הציוני לא התעלם מפתרונות סבירים לצרה היהודית הפרולטרית הזאת, ובראשם פתרון ההגירה, כמובן. אלא שכמו ציונים ולא-ציונים הוא ידע שבמוקדם או במאוחר תגיע ההגירה החופשית לקצה, ולכן את הפתרונות האחרים שעליהם הצביע – 'יצירת ענפי עבודה יהודיים חדשים'⁹⁶ – היה לפי דעתו הציונית ליישם בארץ ישראל. חשוב להדגיש כי לוקר לא היה זקוק לבאואר כדי לבסס את תפיסתו הציונית-סוציאליסטית. כבר ב-1912 הוא פרסם מאמר בדער יודישער ארבייטער, עיתונם של פוע"צ בגליציה, ובו תיאר את התהליכים הדמוגרפיים שעברו על כ-700,000 יהודי חבל הארץ הזה במפנה המאות. לוקר דן בתהליכים האלה וקבע נחרצות כי משמעות תהליך מעברם של יהודי ארץ זו מהכפר אל העיר, ומקהילות קטנות ובינוניות לקהילות גדולות וגדולות, היא אחת: הציבור היהודי בגליציה הוא ציבור מובחן הן בכלכלה שלו, הן בהשכלה שלו, הן בשפתו, הן בבעיותיו הפוליטיות.⁹⁷ במילים אחרות, מבחינה חומרית, קודם כול, היה הציבור היהודי 'מיעוט לאומי' לכל דבר ועניין ומכל נקודת מבט ששימשה את באואר וסוציאליסטים אחרים. העובדה שבאואר ואוסטרו-מרקסיסטים אחרים נמנעו מליישם את ניתוחם המטריאליסטי במקרה היהודי, נבעה מסיבות אחרות. היטיב לתאר זאת ההיסטוריון אדמונד זילברנר (1910-1985), כשכתב כי –

מכל הלאומים שבקיסרות ההאבסבורגית ייחד לו באואר את היהודים כאומה האחת, שאין לה זכות להגדרה עצמית. מכל מעמדות העמלים שבקיסרות ייחד לו באואר את הפרוליטאריון היהודי כמעמד נטול זכות המאבק למען עתידו הלאומי. קריאתו שקרא 'דמה בנפשך את ילדי היהודים בתי הספר שלהם, ששם היידיש היא לשון ההוראה!' – קריאה זו יש בה כדי לגלות את רגש הבוז שרחש לעם היהודי.⁹⁸

'אמנם', המשיך זילברנר –

מתאמץ באואר קשות לכסות רגש זה במלל של דיאלקטיקה, אמתית או כוזבת, אלא שאין הדבר עולה בידו יפה [...] באואר, שהתנכר לעמו, סבל תסביך שניתן לכנותו "התסביך היהודי", הנפוץ כל כך בקרב יהודים

96 לוקר, בחבלי קיום, 92.

97 בערל לאקער, 'פראבלעמען פונ'ם יידישען סאציאליזם', דער יודישער ארבייטער, 6.9.1912, 3-2. מאמרו של לוקר נמשך גם בגיליון מיום 25.9.1912, 3.

98 אדמונד זילברנר, הסוציאליזם המערבי ושאלת היהודים: מחקר בתולדות המחשבה הסוציאליסטית במאה ה-19 (ירושלים: מוסד ביאליק, 1955), 283.

מתבוללים [...] תסביך זה הוא שהשיאו להאמין, יותר מכל דבר אחר, שהסוציאליזם ומאווייהם הלאומיים של היהודים אין ביניהם קשר וגשר.⁹⁹

אף שב־1919 הגדירה תנועתו של באואר את הציונות כמונחי 'ריאקציה', לא יאוחר מ־1927 כבר נחלקו ביניהם אוסטרו־מרקסיסטים בנושא, וביטאונם הציג עמדות מנוגדות, אנטי־ציוניות ופרו־ציוניות גם יחד.¹⁰⁰ ממה נבעה תמורה זו? אפשרות אחת היא שבהמשך לדברי הביקורת של קלמן על הקונסטרקטיביזם הציוני 'החלוצי', אך בניגוד להערכתו, גם סוציאליסטים באוסטריה החלו לראות בכניין האומה של פוע"צ ועמיתיהם בארץ ישראל צעד מבורך. שינוי כזה לא אמור להפתיע אם מביאים בחשבון את יסודות התזה המרקסיסטית, שלפיה העולם השווינוני וההגון יבנה על יסודותיה של כלכלה מתועשת וחברה פרוגרסיבית. זו הייתה הרי דרכם של הציונים־הסוציאליסטים בנהלל, בעין חרוד, בחיפה ובתל אביב. נוסף על כך, לעומת האופוריה שהתלוותה לסיום 'המלחמה הגדולה' – 'המלחמה שתסיים את המלחמות כולן' – וכשברקע עמדה התקווה ליצירת 'סדר עולמי חדש' ראוי לשמו ופרוגרסיבי, בפועל הלכו ונערמו בעיותיו הישנות של העולם החדש. 'חבר הלאומים' התגלה בחולשתו; משברים כלכליים היכו בכל מקום בעוז; ומבחינת 'שאלת היהודים', הלך והתעצם הפער בין רצונם של יהודים לעזוב את אירופה, לבין רצונן של מדינות שעד לא מכבר היו יעד להגירה חופשית להמשיך ולהיות יעד כזה.

שאלת ההגירה תפסה מקום בולט על סדר היום העולמי והסוציאליסטי גם יחד,¹⁰¹ ומבחינת היהודים היא הלכה ונהייתה שאלה מכריעה, ולימים קטלנית. אלא שקלמן לא מדד את הדברים מנקודת מבט 'היסטורית' אלא מנקודת מבט 'פילוסופית', ולפיכך הציע פירוש הפוך: ב־1928 התכנס האינטרנציונל הסוציאליסטי־המערבי בבריסל, ולנוכח החלטת 'חבר הלאומים' להמשיך את 'הקולוניאליזם', החליטה הנהגת

99 שם.

100 שם, 273.

101 ראו, למשל, John W. Brown, *World Migration and Labour* (Amsterdam, 1926). מדובר בדו"ח מקיף בנושא ההגירה, הן מנקודת מבט דמוגרפית וסטטיסטית, הן מנקודת מבט של תנועת הפועלים העולמית על מקומותיה השונים והגיונותיה הסותרים. התעלמות מסוגיית ההגירה בתקופה שבין מלחמות העולם בכלל, ומההגירה היהודית בפרט, היא מתכון בדוק להיסטוריוגרפיה תלושה. בארץ ישראל, סוגיית ההגירה לא היתה עניינם של יהודים בלבד. אף שאין אף נתון רשמי ומוסכם, ברור כי בתקופת המנדט היגרו לתחומי ארץ ישראל המנדטורית עשרות אלפי ערבים. על ההגירה הפנימית אפשר ללמוד מהעובדה שבין 1922 ל־1947 גדלה אוכלוסיית חיפה פי 6.5. כשם שחלק גדול מ־74,000 היהודים שישבו בה ב־1947 היו 'מהגרים' ('עולים' במושגי היהודים), כך גם חלק גדול מ־70,000 הערבים שחיו בה באותה השנה.

האינטרנציונל ש'ביטולן המייד של המדינות הקולוניאליות לא יקדם תרבות לאומית אלא במקום זאת ישיב על כנו את הברבריות הפרימיטיבית'. מעמדה זו נגזרה משימה ממשית: 'ליצור ולפתח' בארצות האלה 'תנועת עבודה סוציאליסטית'.¹⁰² קלמן הציג את ההחלטות האלה על מושגיהן הבעייתיים, כביכול, והקיף אותם במירכאות המתאימות ('ברבריות פרימיטיבית'), כדי לבסס את טיעונו על אודות הקולוניאליזם המגונה שנקטו תומכי הציונות 'בשם הסוציאליזם', ככותרת מאמרו וכתחליף לדיון מטריאליסטי בתהליכים הכלכליים והחברתיים שהיו פועל יוצא הן של המנדט הבריטי, הן של התחזקותה של תנועת הפועלים הציונית בארץ ישראל. רק צירוף מקרים הוא שמקס אדלר, קרל קאוסקי ואוטו באואר הלכו לעולמם באותו הזמן (1937-1938), בזמן שבו פגע הסכסוך הלאומי בארץ ישראל, בין השאר, בתהליך יצירת 'תנועת עבודה סוציאליסטית' גם אצל הערבים, שלא לדבר על המשך פיתוחה של הארץ וחילוזה מ'הברבריות הפרימיטיבית' שאכן אפיינה את רובה לפחות עד סוף המאה התשע-עשרה. ולא פחות חשוב, מהסוציאליסטים האלה נחסך מחוזה האימים שבמסגרתו קיבלה השאלה התאורטית לכאורה אם היהודים הם אכן מיעוט לאומי מובחן, תשובה של אש, דם ותאי גזים. קלמן, לעומת זאת, הכיר את השתלשלות העניינים משנות העשרים ואילך. ולמרות זאת, השתלשלות ההיסטוריה של הסוציאליזם, של המזרח התיכון ושל הציונות לא עמדו לנגד עיניו במידה מספקת כדי לשוב ולבחון במבט לאחור שאלות של צדק היסטורי. עבור פוע"צ לא הייתה זו שאלה של היסטוריוגרפיה, אלא של חיים. כפי שנראה להלן, הם המשיכו בשלהם – הפעם במסגרת פוליטית רחבה יותר בדמותה של מפא"י – לפעול בנתיב של מוסר ופוליטיקה ציונית-סוציאליסטית גם בשנים של מלחמה עולמית בעלת אופי אחר לחלוטין.

'כמה היבטים של בעיית המיעוטים' – תזכיר לאינטרנציונל הסוציאליסטי, 1942

ב-1930 התמזגה מפלגת פוע"צ אל תוך מפלגת פועלי ארץ-ישראל (מפא"י). דב בר ברוכוב הלך לעולמו עוד ב-1917, ולאון חזנוביץ' הצטרף אליו לעולם שכולו טוב ב-1925. שלמה קפלנסקי עלה ארצה ב-1932 וברל לוקר החרה החזיק אחריו ועשה זאת ב-1936. אלא שזמן קצר לאחר מכן, בעיצומה של המערכה המדינית על עתיד ארץ ישראל לאחר המרד הערבי וועדת פיל שהוקמה בעקבותיו, ביקש וייצמן מלוקר להיות יד ימינו במטה התנועה הציונית בלונדון.¹⁰³ לוקר קיווה לסיים את שליחותו בבריטניה בתוך זמן סביר, אך מצא את עצמו בלב העשייה הדיפלומטית הציונית למשך יותר

Kelemen, 'In the Name of Socialism', 337-338 102

103 לוקר, מקיטוב עד ירושלים, 277.

מעשור. על המבוכה הגדולה שיצרה מלחמת העולם השנייה נכתב רבות. מנקודת מבט ציונית יש לזכור כי האירוע המשמעותי האחרון שקדם לה היה פרסום הספר הלבן ב-17 במאי 1939, שמבחינה מהותית משמעותו הייתה חיסול התקוות הציוניות. וייצמן ושותפיו להנהגה הציונית לא התכוונו לוותר, כמובן. כשם שהצליחו להפוך על ראשו את הספר הלבן של פאספילד מ-1930, כך קיוו לעשות גם לספר הלבן של מקדונלד. על לוקר הוטלה משימת ההסברה והדיפלומטיה, והוא מילא אותה במרץ ובהתלהבות עד שובו ארצה בקיץ 1948. היעד המרכזי שלו היה דרג מקבלי ההחלטות בפועל – הממשלה הבריטית, ומקבלי ההחלטות בכוח – האופוזיציה הבריטית, ובראשה מפלגת הלייבור.

על עומק הבעיה שהאמונים על ההסברה הציונית נאלצו להתמודד עמה אפשר ללמוד מדברים ששמע דוד בן-גוריון משר המושבות הלורד מוין ב-21 באוגוסט 1941. בן-גוריון הסביר את מה שבתוך פחות מעשור יוביל בעצמו, לאמור, שבתנאים של 'משטר הרוצה בהתיישבות היהודים' תיתכן קליטתם של 'מיליוני יהודים' בארץ ישראל, והלורד הנכבד השיב בתגובה: 'צריך להקים מדינה יהודית באירופה, ואנחנו נעשה זאת אחרי מלחמה זו. נגמור עם הגרמנים, נגרש את הגרמנים מפרוסיה המזרחית ונושיב שם את היהודים. נעשה שם מדינה יהודית'.¹⁰⁴ נאו-טריטוריאליזם תלוש כזה עמד על הפרק כל הזמן. עוד לפני המלחמה עקב לוקר אחר דיווחים שהופיעו ב-*Jewish Chronicle* על בדיקת האפשרות ליישב יהודים בקניה, בדיקה שנתקלה בסירוב השליטים שם.¹⁰⁵ בהזדמנות אחרת עלתה האפשרות להתיישבות יהודית באיראן, ולשם כך נבדק 'כושר הקליטה הכלכלי' שלה. ביוני 1941 דיווח יט"א, הארגון הטריטוריאליסטי היהודי, שגם אחרי הקמת מדינת ישראל המשיך לעסוק בהזיות הטריטוריאליסטיות, 'על אפשרות לישוב חמישה מליון יהודים בצפון אפריקה'.¹⁰⁶ בעודו עוקב אחר רעיונות יצירתיים מסוג זה ומתנגד להם, עמל לוקר על חיבור היסטוריוסופי שלימד סנגוריה על הקשר בין עם ישראל לארץ ישראל.¹⁰⁷ בהקדמה הסביר לוקר כי מטרתו היא 'לנסות ולענות על שאלה אשר הבהרתן תסייע בידי סוציאליסטים, יהודים ולא יהודים גם יחד, להגדיר את עמדתם בשאלת פלשתינה, שנעשתה לטרגדיה קשה', כהגדרתו. הספר ראה אור

104 ישיבת הנהלת הסוכנות, ירושלים, 4 באוקטובר 1943, ארכיון בן-גוריון, חטיבת הפרוטוקולים.

105 דיווח, 22 ביולי 1938, הארכיון הציוני המרכזי, A263, תיק 35.

106 שם.

107 **היסטארישע פארבינדונג אין היסטארישע רעכט** (תל אביב, 1938). בסיס לספר שימשו מאמרים שפרסם לוקר בידיש בעיתון הניו-יורקי **טאג**, ב-1936 ו-1937, ועל חיבור שהוקדש לבורוכוב שראה אור בדבר ב-16 בדצמבר 1937, במלאות עשרים שנה למותו. כמה מהמאמרים האלה פורסמו ב-1938 בחוברת הסברה בידיש.

ב-1946.¹⁰⁸ מהלך הסברתי זה מלמד כי בניגוד למחשבה רווחת, השמדת היהודים בשואה לא הייתה טיעון מכריע בוויכוח על זכויות המיעוט היהודי, והצורך להסביר זאת ליהודים ולא־יהודים גם יחד' לא נבע ממדיניות הנאצים, שכן הוא החל, כפי שכבר נטען במאמר זה, עשרות שנים קודם לכן.

לוקר עמד גם מאחורי הפקתה של חוברת הסברה נוספת באנגלית. חוברת זו הציגה בפירוט רב טיעונים כלכליים, חקלאיים, תעשייתיים ודמוגרפיים שנועדו להראות כי אין מניעה להפוך את ארץ ישראל למדינה יהודית עצמאית ומפותחת. את החוברת הפיקו אנשי פוע"צ בארצות הברית שראו צורך להסביר את מהותם לקהל היעד האמריקני:

מטרת המפלגה היא לסייע בבנייתה של ארץ ישראל ולתמוך במסירות ביעדים הפוליטיים, החברתיים והכלכליים של תנועת העבודה שם; לסייע בקיומם של היהודים כעם ולחזק את המורשת היהודית בבית ובקהילה; להשתתף בחיים הפוליטיים של הארץ כחלק מהכוחות הפרוגרסיביים.¹⁰⁹

בחוברת הודפסו ארבעה מאמרים: האחד פרי עטו של ההיסטוריון פרופ' לואיס נמייר, על מגבלותיה של האמנציפציה ותרומתה להתפתחות 'הציונות המערבית'; השני, פרי עטו של לוקר עצמו, שהסביר מהי הציונות הסוציאליסטית; השלישי מאת בן-גוריון, ובו דיון נרחב בסוגיה המדינית, או כפי שבחר להגדירה 'הבעיה הערבית', מתוך עיסוק נרחב באפשרויות הפיתוח הכלכלי של הארץ. בין השאר המליץ בן-גוריון במאמרו להניח שבמדינה היהודית שתקום לאחר המלחמה יהיו לפחות מיליון אזרחים ערבים 'על צרכיהם וזכויותיהם';¹¹⁰ והרביעי מאת דב פרימן, 'כלכלן מארץ ישראל', שהציג

108 החיבור הופיע במלואו בתוך לוקר, **בחבלי קיום**, 13-68. הספר המקורי הוא: Berl Locker, *A stiff-necked people: Palestine in Jewish History* (London, 1946)

על Berl Locker, *The Jews and Palestine: Historical Connection and Historic Right* (London: Palestine Labour Studies Group, 1938)

109 *Palestine and Jewish Freedom, Poale Zion* (U.S.A., 1942), 64. נציין כי לפוע"צ ארצות הברית היה עבר מרשים ביותר של הובלת מהלכים בקנה מידה רחב, ביחס הפוך לגודל תנועתם. במלחמת העולם הראשונה הצליחו חברי פוע"צ בארצות הברית להוביל את 'תנועת הקונגרס היהודי-אמריקני', למרות ההתנגדות הנחרצת מצד 'סוציאליסטים-דוברי-יידיש' בהנהגתו של העיתון האנטי-ציוני **פארווערטס**, ומצד הפלוטוקרטיה היהודית בראשותו של ג'ייקוב שיף. ראו רון נסקי, זהויות נפגשות. והשוו מנור, **עיתון למען האנושות**.

Palestine and Jewish Freedom, 40 110

נתונים רבים שמהם עולה המסקנה הברורה שהתנועה הציונית חוללה מהפכה חברתית פרוגרסיבית בעם היהודי. בשלהי 1942 דיווח לוקר לעמיתיו בארץ כי החוברת הופצה ב־8600 עותקים לאנשי מפתח במפלגת הלייבור.¹¹¹

בפברואר 1942, במסגרת מאמציו הנזכרים לעיל, שיגר לוקר למזכירות האינטרנציונל תזכיר בן שני עמודים, ובו דן דיון היסטורי ופוליטי בשאלת המיעוטים.¹¹² אמנם, כמו גופים חברתיים ואזרחיים רבים, גם האינטרנציונל הזה – ה־Labour and Socialist International, ממשיכו של האינטרנציונל השני הסוציאלי־דמוקרטי – התקשה לפעול בזמן המלחמה, אולם דבריו של לוקר חשובים להבנת דפוסי המחשבה והכוונות של התנועה שבה פעל. קריאת הדברים ממרחק של זמן עלולה ליצור רושם כי מדובר במעין 'תרגיל אינטלקטואלי' ותו לאו, שהרי חלק ניכר מהמחשבות והכוונות שהציג לוקר לא התגשם במציאות. עם זאת, כמו בימינו, גם בתקופה הדרמטית של המלחמה העולמית האיומה המשיכו אנשים לטוות תכניות ולהציגן ברבים. אז, כמו היום, למסמכים מהסוג שהציג לוקר לפני עמיתיו לסוציאליזם 'המערבי' (כלומר הדמוקרטי), היו יכולים היו להיות לפחות שני תפקידים בלתי תלויים זה בזה: תכנית עבודה מעשית ודיפלומטיה. במבט לאחור קל לראות שממדיו המעשיים של המסמך שהציג לוקר ב־1942 שהיו תלויים באישים שהמשיכו להוביל את התנועה הציונית בנתיב הקונסטרקטיבי אכן התממשו, ואילו ממדיו המעשיים שהיו תלויים בסדר עולמי חדש ופרוגרסיבי לא התממשו, מסיבות שלא כאן המקום להרחיבן (ובראשן המלחמה הקרה). כמו כן, קל לראות שהמסמך הזה היה יכול למלא תפקיד דיפלומטי של הסברה, כמו חוברת ההסברה הנזכרת. ודוק, השימוש במונח 'דיפלומטיה' כאן איננו במובן המקטין והמוגבל, בבחינת 'מילים ריקות' האמורות לרצות איזו 'דעת קהל' אמורפית. ההפך הגמור: מנהיגי הציונות באותה תקופה, ובראשם אנשי מפא"י, ובתוכם כאמור מפלגת פוע"צ ולוקר, ידעו כי לאחר המלחמה יתחדש הוויכוח, שלא לומר המאבק, על עתידם של ארץ ישראל ושל 'הבית הלאומי'. לא כאן המקום להרחיב, אך בחינת עמדותיהם של אישים אחרים במפא"י ומגורמים ששילבו כוחות עמה – ובראשם, כמובן, חיים וייצמן – מלמדת כי דבריו של לוקר במסמך הנידון משקפים הלך רוח מקובל.¹¹³

111 דיווח לוקר לוועד הפועל של ההסתדרות, 30 בנובמבר 1942, ארכיון תנועת העבודה, חטיבת ברל בצנלסון, חטיבה IV-104-71-2-29.

112 Berl Locker, 'Some aspects of the Minorities Problem', תזכיר לוקר למזכירות האינטרנציונל, 19 בפברואר 1942, ארכיון תנועת העבודה, חטיבת ברל בצנלסון, חטיבה IV-104-71-2-27.

113 הספרות בנידון נרחבת, אך דומה כי מקור מעולה להתרשמות מטיעון זה הוא ספרו של חיים וייצמן, **מסה ומעש: זכרונות של נשיא ישראל** (תל אביב: שוקן, תש"ט); והשוו גארסייה־גראנדוס, **כך נולדה מדינת ישראל**.

ייחודו של הטקסט הוא בכתובת שאליו הוא הופנה, ועוד יותר מכך בתזמון: בזמן שהעם היהודי חווה השמדה שיטתית, פעלו כמה ממנהיגי מתוך הגיון אוניברסלי רחב. דברים אלו עולים במפורש מדברי הסיום במסמך, שבהם הדגיש לוקר במפורש כי 'ההיבט היהודי והבעיה היהודית בכללותה נותרים מחוץ לגבולות' הדיון שלו, ולימים הוא הסביר כי הוא 'התכוון לפרסם [...] מסה מיוחדת על בעיית המיעוטים היהודי באירופה המזרחית. אבל בינתיים הגיעו הידיעות על מסע ההשמדה של גרמניה הנאצית, ששם קץ לכל הרעיונות והתקוות האלה'.¹¹⁴ עם זאת, בחינת דבריו בתזכיר לאור עמדותיו המסורתיות בשאלת המיעוטים מעלה כי הסתייגותו המפורשת של לוקר מההשלכות שיש לתזכיר על המקרה היהודי הן בבחינת רטוריקה דיפלומטית, אך כאמור לא בדיפלומטיה ריקה וטקסטית מדובר כאן, אלא בדברים שאפיינו הוגים פרוגרסיביים רבים באותם ימים קשים, למרות הכול. לוקר רצה אולי להדגיש את הממד האוניברסלי בדבריו, אך הצעותיו הציבו בסיס איתן לדיון רציני הן בשאלת 'המיעוטים באירופה' הן בשאלת 'המיעוטים היהודי', ואפילו בשאלת המיעוטים הערבי שהיה אמור להיות חלק מהותי ממדינת לאום יהודית. עוד ביטוי לממד הדיפלומטי הוא הסתייגותו של לוקר עצמו מדבריו. על הצעותיו הוא אמר: 'אין להתייחס אליהן כאל מקיפות וסופיות', שכן 'הן מיצגות בקושי ניסיון ראשון לנסח בסיס לדיון'. דברים אלו אפשר לומר על כל מסמך דומה המנסה להציג בקיצור תמציתי רעיונות חובקי עולם. בשלהי 1942, כחלק ממאמץ ההסברה הזה, פורסם תזכירו של לוקר בכתב העת *Left News* של תנועת הפועלים באנגליה, במטרה 'להביא לויכוח פומבי את הרעיון שעל "חבר הלאומים" לקבל על עצמו את החובה, ושיהיה לו גם הכוח הממשי, לפקח על זכויותיהם הלאומיות של המיעוטים'.¹¹⁵ הדגש בתזכירו של לוקר הוא האיזון שהוא מחפש, או מציע, בין זכויות המיעוטים לבין חובותיו, מתוך ביטחון מוחלט ש'אחרי המלחמה בעיית המיעוטים תתפוס מקום מרכזי'.¹¹⁶ בהנחה שהמטרה הפרוגרסיבית היא שגשוג, ביטחון, שלום וביטוי עצמי, השאלה היא כיצד מושגים כל אלו במציאות שבה בכל מדינה יש רוב לאומי ומיעוטים לאומי. התזכיר מפנה את תשומת הלב 'לשני העשורים האחרונים, ש'הוכיחו שאין להותיר את שמירת זכויות המיעוטים בידי מדינות בודדות, ושיש להבטיח אמצעים להגן על המדינה נגד שימוש לרעה בזכויות המיעוטים על ידי המיעוטים עצמם ועל ידי מדינות אחרות כדי להפך את הסדר'.¹¹⁷

114 לוקר, בחבלי קיום, 9.

115 שם.

116 'Some Aspects', Locker, סעיף 1. לוקר מסתמך בעניין זה על מאמר שפרסם ב-1942 אדוארד בנש, נשיא צ'כוסלובקיה הגולה, בכתב העת החשוב *Foreign Affairs*, וראו - Edward Beneš, 'The Organization of Postwar Europe', *Foreign Affairs*, January 1942: 226-242

117 'Some Aspects', Locker, סעיף 12.

על סמך הניסיון המצטבר בשבעת העשורים שחלפו מאז שהסתיימה מלחמת העולם השנייה, קל לראות שעיקרון זה הופר לא פעם ולא פעמיים, באירופה ובאזורים אחרים בעולם, לרבות המזרח התיכון, ושהחשש מפני האפשרות שעיקרון זה יופר עשוי להסביר את ההיגיון הפוליטי שעמד מאחורי צעדים שמנקודת מבט טהרנית אפשר לראות בהם אפליה, גזענות, כוחנות וכיוצא באלה. לוקר הזכיר כמה דוגמאות אירופיות מובהקות, ובראשן צ'כוסלובקיה. המיעוט ההונגרי שם, ובעיקר המיעוט הגרמני, עשו שימוש לרעה ב'זכות ההגדרה העצמית', ופגעו בסדר הציבורי, ואפילו בריבונות של המדינה הצ'כוסלובקית.¹¹⁸ לעומת זאת, הונגריה נקטה מדיניות קשוחה נגד תרבותם ורווחתם של מיעוטיה, הגרמני, הסלובקי והרומני.¹¹⁹ ב-1942 גם לוקר לא ידע 'מה יהיה באירופה אחרי המלחמה. הימשיכו להתקיים בה מדינות לאום ריבוניות? היקומו פדרציות אזוריות? התקום פדרציה אירופית? גם הגבולות העתידיים של ברית המועצות אינם ידועים'.¹²⁰ כך או אחרת –

דבר אחד ברור. יהיו אשר יהיו הגבולות, יהיו מיליוני אנשים השייכים ללאום, לדת או לגזע שיהיו במסגרתן של אומות אחרות. אלא אם כן בעיית הבטחת מיעוטים אלו – נגד אפליה חוקית, פוליטית או מנהלית, או נגד כפיית זהות לאומית זרה [denationalization] – תיפתר באופן מספק, יוותר על כנו גורם של אי־שקט המסכן את השלום.¹²¹

כאילו ניחש את התוצאה המתבקשת מסבך היחסים בין רוב למיעוט, דחה לוקר על הסף את האפשרות שעקרון הטרנספר 'של אוכלוסיות מיעוט לארצות שבהן הם רוב, עם או בלי חילופי אוכלוסין [...] יתקבל כשיטה אוניברסלית לפתרון בעיות, גם אם הוא ייתכן במקרים מסוימים, כפי שניתן ללמוד מהמקרה של יון־תורכיה'.¹²² אשר לפתרון המוצע, משום שמחד גיסא המיעוטים הביאו את עקרון ההגדרה העצמית 'אד-

118 שם, סעיף 8.

119 שם, סעיף 7.

120 שם, סעיף 10.

121 שם, סעיף 11.

122 שם, סעיף 14. שלוש שנים קודם לכן, כמה שבועות לאחר פרוץ המלחמה, השתתף לוקר פגישה בין ההנהגה הציונית בראשות ויצמן לבין מנהיג הלייבור קלמנט אטלי, שבמסגרתה העלה ויצמן את רעיון הטרנספר. אטלי הסכים לרעיון, כחלק מהשקפה שהניחה שלאחר המלחמה יהיה צורך בארגון גאו־פוליטי מחודש. ראו יוסף גורני, הקשר הדוימשמעי: תנועת הלייבור ויחסה אל הציונות בין השנים 1917-1947 (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1982), 245.

אבסורדום',¹²³ ומאידך גיסא, 'חבר הלאומים נכשל בהגנה על המיעוטים',¹²⁴ יש להקים 'גוף מפקח' יעיל. ועל חבר הלאומים שנכשל – לא רק בסעיף המיעוטים, כי אם גם 'בסעיף הביטחון הכללי'¹²⁵ –

לכלול שתי רפורמות: (1) זכותו של המיעוט לפנות אל הגוף הזה ישירות. (2) אסור שמדינה כלשהי תהנה ממעמד מיוחד ביחס למיעוט כלשהו. בד בבד יש להבטיח למיעוט את אפשרות לקשור קשרים תרבותיים עם בני תרבותו החיים במקומות אחרים.¹²⁶

אם נסיף לכך את דבריו של לוקר על אודות הממד הכלכלי של הבעיה: 'מדינות יכולות לדכא את מיעוטיהן באמצעות מדיניות כלכלית וגם לשמור על הזכויות האזרחיות הפורמליות שלהם שנוסחו במאה התשע-עשרה', בלי לשים לב ל'זכויות כלכליות'¹²⁷ – נקבל תמונה העולה בקנה אחד עם המקרה היהודי, גם אם היא מתאימה ללא ספק למקרים אחרים, לפני ואחרי 1942. את שיאו של המאמץ הדיפלומטי הציוני-סוציאליסטי אפשר לראות בהחלטת 'הקונגרס העולמי של האיגודים המקצועיים', שהתכנס בלונדון בפברואר 1945. לאחר דיונים מקיפים, ועל יסוד תמימות דעים מפתיעה בין נציגי ברית המועצות והמערב, התקבלה 'הצהרה בנוגע לגישה כלפי הסכם השלום', ובסעיף 26 שלה נכתב כך:

ועידה עולמית זו סבורה גם היא שביחס לעוולות שנעשו לעם היהודי, יש למסד לאחר המלחמה, באמצעות פעולה בין-לאומית, פתרונות עומק מתמשכים. באחריותה של הרשות הבין-לאומית החדשה להגן עליהם מפני דיכוי, אפליה וחמס. זהו הכרח לאפשר לעם היהודי להמשיך את בנייתה המוצלחת מחדש של ארץ ישראל כביתם הלאומי, באמצעות הגירה, התיישבות חקלאית ופיתוח תעשייתי.¹²⁸

123 'Some Aspects', Locker, סעיף 3. לוקר מצטט בעניין זה את פרופ' א"ה קאר.
124 שם, סעיף 2. 'הטעות', לדעת לוקר, 'הייתה שרק כמה מעצמות הגנו על הזכויות'. ראו שם, סעיף 5, וגם סעיף 4.
125 שם, סעיף 9.
126 שם, סעיף 13.
127 שם, סעיף 6. גם בעניין זה לוקר מצטט זה את קאר.
128 'הצהרה בנוגע לגישה כלפי הסכם השלום', 16 בפברואר 1945, ארכיון תנועת העבודה, חטיבת ברל כצנלסון, חטיבה IV-104-71-2-29.

מתברר שאותם עקרונות שעמדו לנגד עיניהם של פוע"צ במהלך המלחמה הקודמת, עמדו בבסיס הסכמתם של נציגי פועלים מרחבי העולם כולו גם לאחר מלחמת העולם השנייה. השמדת היהודים חסרת התקדים הוזכרה בהצהרה באיפוק במילים 'the wrongs inflicted on the Jewish people' ובשום אופן לא הייתה הבסיס להחלטה. היוזמה לכינוס עלתה חצי שנה לפחות קודם לכן מטעם מפלגת הלייבור הבריטית,¹²⁹ ולוקר ניהל התכתבות עם עמיתיו בירושלים בנושא וביקש מהם, למשל, פרטים על 'האגודה המקצועית של איראן, המעוניינת להתקבל לקונגרס' וטוענת שהיא מייצגת '200 אלף חברים'.¹³⁰ בו בזמן הוא התכתב עם וולטר סכוונלס (Schevenels), מזכיר ה-IFTU,¹³¹ בעניין טיבם של האיגודים המקצועיים במצרים.¹³² להתכתבות זו היה אופי 'מודיעיני' דו-משמעי: בהיותו סוציאליסט התעניין לוקר בהתפתחותן של תנועות פועלים במזרח התיכון, מתוך הנחה מהולה בתקווה שתנועות כאלה יחזקו את הקו המתון והפרוגרסיבי הרצוי; בהיותו ציוני הוא ביקש לעמוד על גישתן של הנהגות תנועות הפועלים האלה כלפי השאיפות הלאומיות של היהודים. לוקר הכיר היטב את הפיצולים הרבים בתנועות הפועלים הוותיקות באירופה, לרבות הפיצול שבהיותו ציוני העסיק אותו יותר מכול – הפיצול בשאלת הזכויות הלאומיות של המיעוט היהודי, ולכן הוא לא הופתע מרוח דומה שנשבה בקרב תנועות הפועלים הערבית. עד כדי כך שלטה ברחוב הערבי הרוח הרעה של המופתי, שבספטמבר 1947 דאגו שליחיו לרצוח את סאמי טאהא, איש איגודים חיפאי יליד ג'נין, שבפברואר 1945 עשה הכול כדי למנוע מקונגרס האיגודים בלונדון לקבל את ההחלטה הפרו-ציונית הנזכרת.¹³³ קרוב לוודאי שהסיבה לרצח הייתה העובדה שלמרות כישלוננו של טאהא בלונדון הוא המשיך לנהל התכתבות חיובית מאוד עם אבא חושי בעניין 'הקואופרציה בין פועלי שני העמים'.¹³⁴ מבחינת המופתי ו'המופתיזם' לעולם אי אפשר להיות קיצוני מדי בהתנגדות לזכויות הלאומיות של המיעוט היהודי. בעבר נשמעה ההתנגדות הזאת בעיקר מצד גורמים פוליטיים למיניהם, היום היא גם נחלתם של מי שמלאכתם היא לבחון את המציאות האנושית באופן ההגון והישר ביותר.

The London Times, 14 September 1944, 8 129

130 לוקר לוועד הפועל, 25 בדצמבר 1944, ארכיון תנועת העבודה.

131 International Federation of Trade Unions. סכוונלס היה מזכיר הארגון בין 1930 ל-1945.

132 לוקר לסכוונלס, 24 בינואר 1944, 28 באוגוסט 1944, ארכיון תנועת העבודה.

133 Power, 'Real unions', 6

134 אגסי ללוקר, רמז ושפרינצק, 14 בספטמבר 1945, ארכיון תנועת העבודה, חטיבת ברל כצנלסון,

חטיבה IV-104-71-2-29.

סיכום

הדין ההיסטורי הוא דיון קטוע במהותו, ולשאלה מאיזו נקודת זמן יש להתחיל דיון היסטורי תקף ובעל משמעות פוליטית ומוסרית יש תשובות רבות. ‘הכול הולך’ אמר כבר לפני שנים רבות ארנסט גלנר, כדי לשלוח חצים שנונים נגד המגמה האינטלקטואלית המוכרת לוותר על דיון באירועים ורעיונות בהקשרם לצרכים כאלה ואחרים.¹³⁵ דומה שדברים אלו נכונים עוד יותר באשר לדיון בציונות בכלל, ובציונות הסוציאליסטית בפרט. הבחירה המודעת להתחיל את הדיון הזה ב־11 ביוני 1967 היא בחירה לגיטימית, כמובן. ‘הכיבוש’ יצר מציאות ‘בלתי נסבלת’, כידוע, וכל עוד ‘העם הפלסטיני מדוכא’ ומפעל ההתנחלויות נמשך, אין לומר מילה טובה אחת על התנועה הציונית, ובוודאי שלא על הענף היומרי ביותר שלה מבחינה מוסרית: הענף הסוציאליסטי, שלמרות נקודת מוצא קיקיונית למדי שלו, במפנה המאות התשע־עשרה והעשרים, היה ‘מגש הכסף’ של מדינת היהודים. במילים אחרות, באווירה אנטי־ישראלית המבוססת על הרגש הדה־קולוניאליסטי, ששורשיו לכל המאוחר בתחילת שנות השישים של המאה העשרים, כלומר לפני מלחמת ששת הימים,¹³⁶ אין פלא כי יש הרואים במדיניותה של ישראל מדיניות נכלוליות מהותית ששורשיה בימי הבראשית של הציונות המדינית.¹³⁷ הגדיל לעשות ההיסטוריון הנודע אבי שליים שהגדיר את הצהרת בלפור ‘המשגה הדיפלומטי הבריטי החמור ביותר במחצית הראשונה של המאה העשרים’.¹³⁸ לקרוא ולא להאמין. לא ‘הסכם מינכן’, לא מדיניות בריטניה בהודו, כל אלו מתגמדים לנוכח הצהרת בלפור.

נקודת המוצא ההיסטורית של מאמר זה היא 31 באוגוסט 1897, היום שבו החליטו באי הקונגרס הציוני הראשון באולם הקזינו בזול ש’הציונות שואפת להקים בית מולדת לעם ישראל בארץ ישראל שיהא מובטח על ידי המשפט הפומבי’. כפי שנטען בתחילת המאמר, כל הזרמים הציוניים, ‘אפילו’ הציונות הדתית, אחזו בגישות פרוגרסיביות מובהקות. הפרוגרסיביות הזאת באה לידי ביטוי בשני המישורים המהותיים המלווים את המעשה האנושי בכל מקום, עד ימינו: היחסים בין העמים והיחסים בין המעמדות המרכיבים כל אחד מהם. הציונות הסוציאליסטית דרשה מעצמה ומאחרים, כמובן, מיצוי מלא של הפרוגרסיביזם הזה, גם ברעיון, גם בהגשמתו בבניין האומה בארץ

135 ארנסט גלנר, ‘הכל הולך’, ציונות: פולמוס בן זמננו, 116-125.

136 Shindler, *Israel and the European Left*, 208-258

137 ראו, למשל, Avi Raz, ‘The Generous Peace Offer that was Never Offered: The Israeli Cabinet Resolution of June 19, 1967’, *Diplomatic History* 37 (2013): 85-108

138 אבי שליים, המלך חוסיין: ביוגרפיה פוליטית (תל אביב: דביר, 2009), 27.

ישראל, וגם במישור הדיפלומטי. המאמר הדגיש את המישור הדיפלומטי, גם מכיוון שהוא היבט שכוח למדי במחקר, וגם מכיוון שזה היה, למעשה, נקודת המוצא של התנועה הציונית – המאמץ למצוא מקום במשפחת העמים, בזכות ולא בחסד. העובדה שגם בימים הקשים ביותר שידע העם היהודי בעת החדשה – במרוצת מלחמת העולם הראשונה, ופי כמה וכמה במרוצתה של מלחמת העולם השנייה – המשיכו ציונים לתרום לקידומו של עולם הגון יותר, עולם שיש בו מקום לכולם, וגם לעם היהודי, אינה 'רק' עובדה היסטורית, אלא תעודת כבוד. יותר מכך – היא אמורה להיות מקור השראה במציאות הנשקפת לנגד עינינו בימים אלו בעולם בכלל, ובמזרח התיכון בפרט.